

Tato kniha vychází s pomocí francouzského ministerstva zahraničních věcí, Francouzského velvyslanectví v České republice a Francouzského institutu v Praze v rámci podpůrného programu F. X. Šalda.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme daide à la publication František Xaver Šalda, bénéficie du soutien du ministère français des affaires étrangères, de l'ambassade de France en République tchèque et de l'Institut français de Prague.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**, Praha 2009.
Vydání první.

Z francouzského originálu *La mémoire collective. Édition critique établie par Gérard Namer*, vydaného v nakladatelství Albin Michel v Paříži v roce 1997, přeložili Yasar Abu Ghosh, Marie Černá, Kateřina Gajdošová a Barbora Spalová.
Doslov k francouzskému vydání napsal Gérard Namer.
Překlad odborně revidoval, životopis autora napsal a bibliografii sestavil Yasar Abu Ghosh.

Ediční řada *KLAS (Klasická sociologická tradice)*, 5. svazek.
Rediguje Miloslav Petrušek.
Jazyková redaktorka Alice Dudáková. Odpovědná redaktorka Alena Miltová.

Návrh obálky, grafická úprava a sazba studio Designiq.
Vytiskla tiskárna Aleš Zápotocký – az servis, Mendíků 9, Praha 4.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha – Kamýk.
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha – Zbraslav.

Adresa nakladatelství:
Jilská 1, 110 00 Praha 1
redakce@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

© Presses Universitaires de France, 1950
Published by arrangement with Literary Agency „Agence de l'Est“,
agencedelest@wanadoo.fr. Vydání zprostředkovala literární agentura
„Agence de l'Est“, agencedelest@wanadoo.fr.

Translation © Yasar Abu Ghosh, Marie Černá, Kateřina Gajdošová &
Barbora Spalová 2009
Epilogues © Yasar Abu Ghosh 2009

ISBN 978-80-7419-016-2

Maurice Halbwachs

Kolektivní paměť

Kritické vydání
připravené Gérardem Namerem
za spolupráce Marie Jaissonové

přeložili
Yasar Abu Ghosh, Marie Černá,
Kateřina Gajdošová a Barbora Spalová

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Praha 2009

Kapitola druhá

INDIVIDUÁLNÍ A KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ

Chceme-li si potvrdit nebo vyloučit určitou verzi události, se kterou jsme sice částečně obeznámeni, ale některé její okolnosti nám zůstávají zastřeny, obracíme se na různá svědectví. Prvním svědkem, který se nám nabízí, jsme my sami. Říká-li někdo „nevěřím vlastním očím“, vyjadřuje tím pocit, že jsou v něm dvě osoby: jedna vnímající, která dosvědčuje, co právě vidí, před druhou osobou, která to zrovna neviděla, nebo to viděla kdysi, a proto si utváří svůj názor na základě svědectví té první. Přijedeme-li například do města, které jsme už kdysi navštívili, pomáhá nám vnímání okolí znovu poskládat obraz, jehož některé části upadly do zapomnění. Aktuálně vnímané okolnosti se včleňují do rámce starých vzpomínek stejně, jako se staré vzpomínky přizpůsobují aktuálním vjemům, a proto to vypadá, jako bychom mezi sebou konfrontovali různá svědectví. Schopnost poskládat soubor vzpomínek způsobem, že dávají smysl, totiž závisí právě na faktu, že se svědectví i přes jisté odchylky v tom podstatném shodují.⁹

Přirozeně že¹⁰ důvěra v přesnost našeho vzpomínání je větší, můžeme-li se opřít kromě našich vzpomínek také o vzpomínky dalších lidí. Jako by vzpomínání posilovala skutečnost, že stejnou zkušenost znovu zakouší nikoli

⁹ (Varianta 1) Přesněji řečeno, zdálo by se, že naše aktuální já je místem střetávání určitého počtu svědků, kteří jsou bezpochyby stejní, ale každý z nich mluví ve stejnou dobu jménem jiné (skupiny).

¹⁰ (V2) kdyby bylo k dispozici více vzpomínek na stejnou událost, byli bychom si jistější.

stejný člověk, ale více lidí najednou. Potkáme-li dávno zapomenutého přítele, máme zpočátku potíže s ním znovu navázat kontakt. Jakmile si ale začneme společně připomínat různé situace – na které každý z nás vzpomíná jinak, i přesto, že se vztahují ke stejným událostem – dosahujeme společného přemýšlení a vzpomínání. Minulé skutky získávají jasnější obrysy. Prožíváme je s větší intenzitou, protože si je už nepředstavujeme sami. Náhle se nám zdají zřejmější, protože je vidíme, stejně jako oněhdy, společným pohledem.

Naše vzpomínky zůstávají za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními, i když se týkají událostí, na nichž jsme se podíleli sami, nebo věcí, které jsme viděli pouze my. Je to tím, že ve skutečnosti nikdy nejsme sami. Vždy v sobě a s sebou neseme určitý počet různých lidí, a není proto bezpodmínečně nutné, abychom u vzpomínaných událostí byli fyzicky přítomni jako samostatné osoby. Uvedme si příklad. Přijedu poprvé do Londýna a procházím se pokaždé s jiným člověkem. Jednou je to architekt, který mě upozorňuje na různé stavby, jejich parametry a uspořádání. Jindy je to historik, který mě poučí, že tato ulice byla postavena v té a té době, že v tomto domě se narodil ten a ten člověk, že se v těchto místech odehrála ta a ta významná událost. Malíř mě naučí vnímat barevnost parků, linie paláců, kostelů, hru světél a stínů na zdech a fasádách Westminsteru, katedrály nebo na Temži. Obchodník mě zavede do hustě osídlených částí města, ukáže mi obchody, knihkupectví a nákupní střediska. Přesto nepotřebuji, aby vedle mě někdo takový¹¹ krácel. Stačilo by si přečíst průvodce, napsaného z různých perspektiv, nebo si nechat poradit a všimnout si daných aspektů. Jednoduše řečeno stačilo by, abych si důkladně prostudoval plán města. I za předpokladu, že se procházím úplně sám, není možné uvozovat, že si z procházky odnesu osobní vzpomínky, které náleží pouze mně. Sám se totiž procházím jen zdánlivě. Když jsem šel kolem

¹¹ (V3) i kdybych se čtvrtěmi a ulicemi procházel úplně sám

Westminsteru, myslel jsem na to, co mi o něm vyprávěl můj přítel historik (nebo co jsem o něm četl v historické knize, což je totéž). Jak jsem přecházel přes most, všiml jsem si jevů perspektivy, na které mě upozornil můj přítel malíř (nebo jsem si jich všiml na nějakém obraze nebo rytině). Vedly mě myšlenky na mapu města. Když jsem byl poprvé v Londýně a stál jsem před katedrálou sv. Pavla, Mension House, ve Strandu nebo v okolí Court of Law, většina mých vzpomínek mě přiváděla k Dickensovým románům, které jsem četl v dětství. Procházel jsem se proto spolu s Dickensem. Za žádných okolností bych nemohl říci, že jsem byl sám, že bych sám přemýšlel, protože jsem se v mysli přemísťoval do různých skupin, třeba do té, kterou jsem vytvářel společně s architektem, nebo ještě spíše s těmi, jichž byl on v mé přítomnosti interpretem. Totéž se týká malíře (a jeho skupiny), kartografa, který vytvořil zmíněnou mapu, nebo spisovatele. Kromě toho, že vzpomínky s těmito lidmi vždy sdílím, jsou schopni je ve mně vyvolat. Abych si vzpomínky lépe vybavil, obracím se na ně a dočasně zaujímám jejich úhel pohledu, vstupuji do jejich skupiny a zůstávám její součástí, dokud na mě působí podněty a dokud v sobě nacházím myšlenky a způsoby myšlení, jež bych sám nikdy nevytvořil a jejichž prostřednictvím zůstávám s těmito lidmi stále v kontaktu.

Potvrzení nebo vyvolání vzpomínky tudíž nevyžaduje přítomnost svědků v běžném slova smyslu jako fyzicky samostatných jedinců.

Navíc by to ani nestačilo. Je sice docela dobře možné, že jeden nebo více lidí dokážou nashromážděním svých vzpomínek popsat velmi přesně události nebo věci, které jsme viděli společně. Dovedou dokonce poskládat průběh našich vlastních činů a projevů, jež bychom si samostatně nedokázali vybavit. Jejich svědectví mohou dokonce přinášet, k našemu údivu, zcela nezvratné důkazy o naší přítomnosti nebo aktivní účasti na některých událostech. Avšak i za takové situace v nás může nadále pře-

vládat pocit odcizení, jako by v událostech hrál naši roli někdo úplně jiný. Vezměme si příklad, který nám byl našimi kritiky často předkládán. V životě každého z nás existuje několik událostí, které se nemohly nepříhodit. Je velmi pravděpodobné, že jsem šel poprvé do školy, že jsem vstoupil poprvé do třídy. Ačkoliv se jedná o událost pevně zakotvenou v čase a prostoru, a přesto, že mně o ní mohou detailně vyprávět přátelé nebo rodiče, mě se jeví jako abstraktní údaj, s nímž si neumím spojit žádnou živoucí vzpomínku. Zkrátka si na nic z toho nepamatuji. Podobně si například nevzpomenu na místa, kde jsem nepochybně byl, nebo na lidi, s nimiž jsem se do zajisté setkal, a to i přesto, že to může dosvědčit více lidí. Lze z toho ale usuzovat, že role svědků je pomocná a doplňková, že mi slouží k upřesnění a doplnění vzpomínek, které¹² už však musely být uloženy v mé mysli? Tento¹³ problém by nás neměl znepokojoval. Sama skutečnost, že jsem byl přítomen nebo se podílel na určité události, není zárukou, že se její obraz, který mi evokují a po částech obnovují¹⁴ ostatní účastníci, promění ve vzpomínku, že umělá konstrukce náhle oživne. Naopak, naše prostředí nám může často vnucovat obraz v rozporu s pocitem, který v nás dávná událost nebo člověk mohli zanechat. Je totiž možné, že tento obraz reprodukuje minulost pouze nepřesně¹⁵ a části nebo úseky vzpomínky, které se už v naší mysli nacházely, byly mnohem přesnější. Tím by docházelo k nabalování kompaktní masy fiktivních vzpomínek na hmotu realistických vzpomínek. A naopak. Je možné, že svědectví ostatních jsou přesnější. Pak by naši vzpomínku opravovala a narovnávala v souvislosti s tím, jak by se do ní vkrádala. Jestliže obrazy vznikají v tak úzkém spojení se vpo-

¹² (V4) ovšem za podmínky, že už jsem takové vzpomínky měl.

¹³ (V5) i když bylo často nutné, abych si pomohl vzpomínkami jiných lidí.

¹⁴ (V6) rekonstruuji

¹⁵ (V7) odpovídají realitě pouze nepřesně

mínkami, jestliže se zdá, že vzpomínkám propůjčují svůj obsah, pak je to proto, že v obou případech nebyla naše paměť nedotčená a že jsme si vědomi naší schopnosti vlastními silami nacházet v ní jako v pokřiveném zrcadle některé stopy a rysy (třeba i iluzorní), které jsou s to obraz minulosti poskytnout. Stejně jako klíček, který musíme zasadit do úrodné půdy, aby mohl vyklíčit, je třeba, aby nám cizí svědectví přinášela sémě rozpomínání, jež se vyvine v souvislé vzpomínky. Pokud v nás však daná událost, jak se říká, nezanechala žádnou stopu a bez pomoci svědků se cítíme naprosto neschopni rekonstruovat jakoukoliv část vzpomínky, znamená to, že nám ji sice svědkové mohou živě vyobrazit, ale nikdy se nestane vzpomínkou.¹⁶

Tvrdíme-li, že by nám svědectví nic nepřipomínalo, pokud by v naší mysli nebyly alespoň nějaké stopy minulé události, nemyslíme tím, že by vzpomínka nebo některá její část v nás musela zůstat uchována jako taková. Myslíme tím pouze to, že od chvíle, kdy tvoříme spolu se svědky jednu skupinu a uvažujeme stejně o různých souvislostech, tak zůstáváme¹⁷ v kontaktu s touto skupinou, uchováujeme si schopnost ztotožňovat naši a její minulost. Jinými slovy od takové chvíle bychom měli mít ve zvyku myslet a vzpomínat jako členové skupiny tvořené námi a svědky, protože nahlížíme na věci jejím pohledem a pracujeme s myšlenkami, které jsou společné jejím členům. Vezměme si příklad profesora, který už více než deset let učí na stejném lyceu. Když se potká s jedním ze svých bývalých studentů, sotva ho pozná. Student mu začne vyprávět o svých bývalých spolužácích. Vybaví si jejich místa v lavicích. Zmiňuje se o několika školních událostech, které se udály během daného školního roku: úspěchy některých studentů, výstředností a hloupostí jiných, zajímavé a poutavé výklady. Přesto si profesor nic z toho

¹⁶ (V8) Aby se svědectví jiných lidí setkala se vzpomínkou, kterou jsem si uchoval, a vytvořila ...

¹⁷ (V9) tak bychom měli být

nepamatuje. Jeho student si však nevymýšlí. Dokonce si je jistý, že během daného školního roku měl profesor celkem přesný obrázek o skupině svých žáků, stejně jako o vzhledu každého z nich. Rovněž měl přehled o událostech, které hýbaly životem třídy a utvářely tak její historii. Jak by mohl na tohle všechno zapomenout? A jak je vůbec možné, že v něm vyprávění bývalého studenta nevyvolává, kromě několika vágních reminiscencí, žádné ohlasy? Děje se tak proto, že třída je jako skupina ve své podstatě pomíjivá. Tím spíše, zahrneme-li do ní i učitele. Studenti přecházejí z jednoho ročníku do druhého a opakovaně mění svá místa v lavicích. Na konci roku se po rozchodu studentů původně jasně vymezená a ohraničená třída rozplyne a nikdy se znovu neseťká.¹⁸ Zde je třeba odlišit, že pro žáky bude možná ještě chvíli žít, přinejmenším se jim dostane několika příležitostí o jejich třídě přemýšlet a zavzpomínat si na ni. Protože jsou žáci stejně staří a pravděpodobně pocházejí z podobného sociálního prostředí, nezapomenou, že se setkali pod vedením konkrétního profesora. Myšlenky, které jim předával, nesou jeho stopy. Profesor, jenž je studentům odkrýval, se jim bude často vybavovat, až je budou znovu probírat a překonávat, stejně jako se jim budou vybavovat spolužáci, kteří s nimi tyto myšlenky společně vstřebávali. Z hlediska učitele je tomu jinak. Ve třídě vykonával svou práci.¹⁹ Technická stránka jeho profese nemá nic společného s třídou. Ve skutečnosti se každý rok odučené hodiny od sebe liší mnohem méně než jednotlivé ročníky pro studenty.²⁰ I když se studentům může

¹⁸ V rámci snahy o homogenizaci jednotlivých tříd jsou každoročně žáci na francouzských základních školách umísťováni do tříd tak, aby se vyrovnávaly rozdíly mezi třídami. Je proto velmi pravděpodobné, že se sestava žáků v dané třídě v průběhu školní docházky opakovaně mění (pozn. překl.).

¹⁹ (V10) každá odborná činnost se zčásti odvíjí od...

²⁰ (V11) protože on sám se z roku na rok tolik nemění. Z jeho hlediska se jedná o povinnost nebo důsledek výkonu funkce, v níž je pouze malý prostor pro osobní zaujetí

zdát profesora výuka, povzbuzování, kárání, projevy sympatií k některým z nich, gesta, přízvuk, nebo dokonce vtipkování originální, pro profesora jsou to všechno způsoby a návyky, jak být co nejpřirozenější ve své profesi. Nic z toho nezakládá soubor vzpomínek spojený s konkrétní třídou. Nevzniká tím žádná dlouhodobá skupina, již by profesor zůstal členem, na kterou by myslel a z jejíhož úhlu pohledu by se vnímal, aby s ní vzpomínal na minulost.

A právě to platí pro případy, kdy nám někdo vypráví o událostech, jež jsme společně prožili, a přesto v sobě nejsme schopni vyvolat pocit *dějů u*. Mezi danými událostmi a s nimi spojenými lidmi na jedné straně a námi na straně druhé neexistuje kontinuita. Nejen proto, že skupina, v jejímž rámci jsme kdysi události sledovali, už hmotně neexistuje, ale zejména proto, že už na ni nemyslíme a postrádáme tak prostředky k rekonstrukci obrazů událostí. Každý z členů společenství²¹ byl v našich očích definován svým místem mezi ostatními členy. O jeho vztazích k ostatním prostředím nám nebylo nic známo. Všechny vzpomínky, které kdy mohly ve třídě vzniknout, se opíraly jedna o druhou, a nikoli o vnější vzpomínky. Trvání této paměti je proto nutně ohraničené dobou trvání skupiny. A jestliže se dnes objevují svědci, například když si bývalí studenti pamatují a připomínají učitelů věci, na které si nepamatuje, pak je to proto, že spolu bývalí spolužáci nebo dokonce i rodiče nadále vytvářejí jiná společenství, která jsou trvalejší než třída a která se o takové vzpomínky zajímají. Rovněž tato malá a těsná společenství zanechávají stopy na vzpomínkách. Učitel do nich však nepatří, a pokud ho někteří jako člena chápou, o této své příslušnosti neví.

Bez ohledu na to, o jakou lidskou skupinu se jedná, stává se, že si člověk vytvoří mylnou představu o tom, co si o něm myslí²² ostatní členové. Bývá to často zdrojem nedo-

²¹ (V12) skupiny

²² (V13) jaké je jeho místo ve skupině...

rozumění a deziluzí. Na úrovni citových vztahů, kde hraje představitel důležitou roli, oblíbený člověk, sám šetřící city, často až se zpožděním poznává, nebo to ani nikdy nezjistí, jaká důležitost byla připisována jeho činům nebo slovům, a to i těm nejméně významným. Jeden z jeho obdivovatelů mu pak vypráví o jeho postojích a vyznáních, které si on už neuvědomuje. Příčinou nemusí být nutně vrtkavost,²³ nespolehlivost nebo lehkomyšlnost. Pouze byl mnohem méně zapojen do života společenství,²⁴ ve kterém byly city nerovnoměrně rozloženy. Světec, jehož příkladný život vedl k posmrtnému vysvěcení, by se například velice divil legendě, která o něm vznikla, pokud by se vrátil na svět. Legenda přesto vznikla na základě pečlivě dochovaných vzpomínek sepsaných v dobré víře svědky jedné etapy jeho života. Světec možná většinu zaznamenaných událostí nepozná nebo se ani nikdy neodehrály. Důvod, proč ho nezaujaly, však tkví v tom, že se plně věnoval vnitřnímu životu, zatímco ostatní, kteří věnovali pozornost jemu, zaznamenali okolní události.

Rovněž je možné, že si nepamatujeme událost, na kterou jsme se v době jejího uskutečnění soustředili dokonce víc než ostatní. Nevybavujeme si ji ani tehdy, když nám o ní někdo vypráví. V tomto případě je to způsobeno tím, že od chvíle, kdy se odehrála, jsme vystoupili ze skupiny, která ji zaznamenala, a už jsme se do ní nikdy více nevrátili. O některých lidech se říká, že žijí přítomností, že se zajímají o lidi a věci, v jejichž prostředí se v danou chvíli nacházejí, nebo že jsou zaujati svou momentální činností, zaměstnáním nebo zábavou. Když uzavřou obchod nebo se vrátí z pracovní cesty, bývalí partneři nebo společníci už je více nezajímají. Záhy se začnou zajímat o jiné věci a jiné lidi. Jakýsi životní instinkt je vede k tomu, aby se neupínali na věci, které by mohly odvádět jejich pozornost od

²³ (V14) nedostatek oddanosti, afektovaný nezám, předstírání nebo pokrytectví, potlačování citů...

²⁴ (V15) jež spolu ve dvou vytvářeli

momentálních zájmů. Příležitostně jsou takoví lidé okolnostmi vláčení v kruhu od jedné skupiny ke druhé jako v oněch starých tanečních figurách, kde se v kolečku střídají taneční partneři, až se k sobě nakonec vrátí původní páry. A protože stejně jako v těchto tancích, kdy je účelem dočasné ztráty partnera jeho pozdější nalezení, působí schopnost zapomínat u lidí žijících přítomností alternativně ve prospěch i na úkor skupin, ve kterých se pohybují.²⁵ Stává se ale také, že se tyto lidé vydají cestou, která se nikdy neprotne s těmi dřívějšími a naopak je od nich vzdaluje. Když se později sejdou se členy skupiny, která už jim je cizí, marně si v ní hledají místo a nedaří se jim rekonstruovat bývalou skupinu. Jako bychom se oklikou vrátili po známé cestě a náhle ji viděli z jiné strany. Její detaily vsazujeme do souboru, který vzniká na základě našich současných představ. Vypadá to ale, jako bychom jeli po úplně jiné cestě. Různé detaily postrádají význam, protože už nejsme schopni nalézt kontext, ve kterém se původně vyjímaly. Můžeme si je sice vybavit ve správném pořadí, ale nejsme schopni vyjít z náležitého kontextu, protože jsme se mu už dávno²⁶ vzdálili a museli bychom se vracet daleko v čase.

Nejinak tomu je u patologických amnézií postihujících přesně vymezený celek vzpomínek. Bylo například zjištěno, že v důsledku mozkového šoku dochází k výpadku paměti na ohraničené období před příhodou, ačkoliv zbytek paměti zůstává nedotčen. Jiným případem je, že se zapomíná určitá kategorie vzpomínek bez ohledu na období, kdy byly získány, například znalost daného cizího jazyka. Z fyziologického hlediska je vysvětlení zřejmé: postižena je mozková funkce pamatování jako taková, a nikoli pouze místo v mozku, kde se nacházely vzpomínky z jednoho období nebo určitého druhu. Mozek²⁷ pouze pře-

25 (V16) stává se, že tyto skupiny zaujmou opuštěné místo v myšlení

26 (V17) protože se naše myšlení už mísí s myšlením jiných skupin

27 (V18) Postižený mozek odmítá

stává plnit jisté operace, jako když je oslabené tělo dočasně neschopné chůze, řeči nebo přijímání potravy, zatímco ostatní funkce si uchovává. Podobně můžeme v případě neschopnosti vybavit si vzpomínky říci, že je postižena schopnost vstupovat do vztahů se společenskými skupinami, důsledkem čehož je, že se některým z nich vzdalujeme. Vzpomínky, které s nimi sdílíme, náhle zmizí. Zapomenout určitou část svého života znamená ztratit kontakt s lidmi, kteří nás v té době obklopovali. Zapomenout cizí jazyk znamená ztratit schopnost rozumět lidem, kteří k nám mluví daným jazykem, bez ohledu na to, jedná-li se o živé a přítomné osoby nebo o spisovatele promlouvající skrze svá díla.²⁸ Upínáme-li k nim pozornost, tak stejně jako u jiných lidských skupin k nim zaujímáme určitý postoj. Při absenci vzpomínek už ale není plně v naší moci, jak si tento postoj osvojit. I když potkáme člověka, který by tvrdil, že jsme daný jazyk ovládali, nestačí to k tomu, abychom si znovu vytvořili²⁹ jednou přerušovaný vztah s lidmi, kteří se tím jazykem vyjadřují. V danou chvíli nám nepomůžou ani tak nezvratné důkazy jako naše školní sešity, ve kterých je doloženo, že jsme z daného jazyka překládali nebo že jsme jinak prokazovali znalost jeho pravidel. Nedostatek zanícení pro udržení vztahu s touto nebo jinou blízkou skupinou nám to nedovoluje. Není ani nic překvapivého na tom, že úplně zmizí pouze tyto vzpomínky a žádné jiné. Tvoří totiž nezávislý systém vzájemně propojených a závislých vzpomínek. Jako skupina jsou do té míry vymezené vůči jiným skupinám vzpomínek, že můžeme být stále součástí všech ostatních a vymanit se pouze z té jedné. V nepatologických případech, kdy k zapomínání dochází méně dramatickým způsobem s menšími dopady, se od prostředí, která na nás nezapomínají a na něž chováme pouze neurčité vzpomínky, vzdalujeme a izolujeme pomalu. Můžeme sice v obecných rysech popsat skupiny,

28 (V19) nebo o profesory, kteří nás danému jazyku naučili

29 (V20) abychom v sobě probudili

s nimiž jsme měli něco společného, nicméně už nás nezajímají, protože v danou dobu nás všechno ostatní od nich oddaluje.

Představme si³⁰ nyní, že jsme podnikli cestu se skupinou společníků, ale od té doby jsme se s nimi už neviděli. Naše myšlení bylo po dobu cesty velmi blízké a zároveň vzdálené této skupině. Bavili jsme se spolu, společně jsme se zajímali o detaily a příhody ze společné cesty. Nicméně některé naše myšlenky se ubíraly cestou, která zůstala společníkům utajena. Přinesli jsme si s sebou mezi ně pocity a představy, pocházející z jiných, skutečných nebo imaginárních skupin. Vnitřně jsme proto nadále udržovali vztah také s jinými lidmi. Projíždějící cizími zeměmi, osídlovali jsme je myšlenkami jiných bytostí. Místa a okolnosti měly v našich očích jinou hodnotu než v očích našich společníků na cestě. Někdy v budoucnu se stane, že se potkáme s jedním z nich a on vyzdvihne některé detaily z cesty, na něž bychom si měli pamatovat, kdybychom snad zůstali v kontaktu se skupinou, kterou jsme spolu tvořili a v níž se potom o cestě často diskutovalo. Marně se nám však bude snažit tyto věci připomenout, protože my už si na ně nebudeme pamatovat. Budeme si naopak pamatovat na to, co jsme prožívali bez vědomí ostatních, jako by tento druh vzpomínek zanechal v naší paměti větší stopy právě proto, že se týkal pouze nás.³¹ V tomto případě budou svědectví ostatních nedostatečná k nastolení zapomenuté vzpomínky. Na druhé straně si budeme pamatovat, zdánlivě bez opory jiných, pocity, o kterých jsme se nikomu nezmínili.

30 (V21) Nyní se můžeme vrátit k příkladu, který jsme zkoumali výše.
31 (V22) Nicméně, jak už bylo dříve řečeno, čistě individuální vzpomínky neexistují. (Jestliže se naše myšlení a citění liší do takové míry), jestliže nás naše myšlenky a pocity dokáží přenést mimo okruh našich společníků, pak z toho nelze usuzovat, že bychom byli uzavřeni v neproniknutelném světě. Naopak, právě v takovém okamžiku nás naše myšlení a vnímavost přimyká k jiným lidem, než jsou naši stávající společníci.

Vyplývá z toho však, že je existence individuální paměti, jako protikladu kolektivní paměti, důležitou a dostačující podmínkou připomenutí a rozpoznání vzpomínek? V žádném případě. Jestliže byla ona prvotní vzpomínka potlačena, jestliže se jí nemůžeme dohledat, je to způsobeno naší dlouhodobou nepřítomností ve skupině, v jejíž paměti se uchovávala. Aby si naše paměť pomohla paměti ostatních, nepostačí nám jejich svědectví. Je nutné, aby se paměti nepřestaly vzájemně shodovat a vykazovat dostatek bodů průniku. Jen tak lze vzpomínku kontinuálně rekonstruovat pomocí společného základu.³² Vzpomínku nezískáme poskládáním jednotlivých obrazů minulých událostí. Rekonstrukce se musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí zároveň v naší mysli a v myslích ostatních, protože mezi nimi opakovaně přecházejí. Tohoto kontinuálního sdílení informací lze dosáhnout jen tehdy, jsme-li dlouhodobě součástí stejného společenství. Jen tak můžeme pochopit, že vzpomínka může být v jednu chvíli zároveň rozpoznána a rekonstruována. Skutečnost, že ostatní stále podléhají pocitu, který jsem s nimi kdysi rovněž zakoušel, ale dnes už mi je cizí, mi v ničem nepomáhá. Už ho v sobě nemohu probudit, protože už dlouho nemám se svými bývalými společníky nic společného. Nelze z toho vinit ani mou paměť, ani paměť kohokoli jiného. Pouze zmizela širší kolektivní paměť, která v jednom okamžiku zahrnovala mou a jejich paměť. Podobně se někdy do několika skupin rozdělí lidé, které kdysi spojovalo společné dílo, vzájemná oddanost, vliv jisté osobnosti, umělecký zájem atd. Každá z těchto skupin je příliš těsně spjata na to, aby uchovávala myšlení, které bývalo společné všem, například v literárním kroužku nebo ve všeobjímajícím náboženském společenství. Přiklání se pouze k určitému aspektu to-

32 (V23) a aby tudíž vzpomínka nebyla pouze zvnějšku přiložena k danému myšlení, které by v ní nerezonovalo a nenacházelo nic ze sebe sama

hoto myšlení a zachovávají vzpomínky pouze na některé ze společných aktivit. Z toho vyplývá i vznik různých obrazů minulosti, z nichž ani jeden není skutečně pravdivý.³³ Od chvíle rozdělení není ani jedna ze skupin s to reprodukovat celý obsah dřívějšího myšlení. Když se dvě takové skupiny sejdou, je to právě neschopnost zapomenout na aktuální hranice rozdělení, která jim brání ve vzájemném porozumění, ve sblížení vzpomínek na společný minulý život. Tíží je podobné nedorozumění, jak ho známe u dvou osob, které se po dlouhé době setkaly a o nichž říkáme, že už nemluví stejným jazykem. Skutečnost, že si udržujeme vzpomínku na pocity, které zůstávaly našim společníkům utajeny, ještě nesvědčí o soběstačnosti naší paměti bez opory v paměti ostatních. Představme si, že jsme při cestě se skupinou přátel měli starost, o které jim nebylo nic známo. Ta nás pohlcovala do té míry, že jsme vše vnímali v souvislosti s touto starostí, vše v prostoru našeho vnímání živilo naše tajné myšlenky. Z tohoto hlediska jsme se nikdy neodpoutali od vzdálené skupiny lidských bytostí a upínali jsme k ní své úvahy, do nichž jsme začleňovali všechny prvky z nového prostředí. Spoutanost s tímto novým prostředím a přáteli se tak jeví jako velmi slabá.³⁴ Když se později zamyslíme nad cestou, nebudeme moci říci, že ji vnímáme z pohledu lidí, kteří se jí účastnili. Na tyto lidi pomyslíme pouze do té míry, budou-li spadat do rámce našich starostí. Podobně když po setmění poprvé vejdemo do nějaké místnosti, utkví nám zdi, nábytek a všechny ostatní věci ponořené do šera, všechny ty fantastní a záhadné výjevy, v paměti jako neskutečný rámec pro pocity znepokojení, překvapení nebo smutku, který nás při pohledu na ně provázel. Tyto pocity se nám nepři-

33 (V24) Jedna skupina zcela vypustí vzpomínky, které si druhá uchovávala. Žádná skupina se ve skutečnosti nekryje se skupinou, od níž se oddělila a která... Aby vznikla nějaká kolektivní paměť...

34 (V25) Až budeme později vzpomínat na naše tehdejší pocity, zcela jistě pomyslíme na naše společníky.

pomenou, když se do místnosti vrátíme za denního světla. Museli bychom se znovu ponořit do smutku, překvapení nebo znepokojení, [které nás tehdy obklopovalo. Pocity během cesty, stejně jako při prvním vstupu do místnosti, vycházely z našich úvah, z našich uvyklých způsobů cítění a myšlení, které nás spojovaly s jinými skupinami lidí, než které nás doprovázely. Jedná se tudíž o takové způsoby, které nevycházejí ze samotného vnímání daných objektů, nýbrž z různých minulých nebo nedávných událostí z našeho života, nahlížených v danou chvíli.] Můžeme potom říci, že to byla naše reakce tváří v tvář daným objektům, která tyto objekty proměňovala? Ano, ale pouze za předpokladu, že neopomineme, že i ty nejosobnější pocity a myšlenky nacházejí svůj zdroj v jasně sociálně definovaných prostředích a okolnostech. Kontrastní efekt vycházel proto z toho, co jsme v daných objektech hledali, co vycházelo ze zaujetí lidí, jejichž myšlení se naším prostřednictvím poprvé vztahovalo k dané místnosti, a nikoli z toho, co v něm viděli lidé, kterým byly objekty dobře známy.

Pokud se v této analýze nemýlíme, její závěr by nás měl přivést k odpovědi na nejvýznamnější, a mimochodem i pochopitelnou, výhradu plynoucí z tvrzení, že vzpomínat lze pouze za předpokladu, zaujmeme-li pohled jedné nebo více skupin a přináležíme-li do jednoho nebo více proudů kolektivního myšlení.

Zřejmě bude panovat shoda v tom, že značná část vzpomínek vychází na světlo proto, že nám je lidé připomenou. Není rovněž sporu o tom, že o kolektivní paměť se jedná tehdy, ožívujeme-li ze života naší skupiny událost nahlíženou právě z pohledu této skupiny, a to i v případě fyzické nepřítomnosti členů skupiny. Na platnosti druhého tvrzení máme právo trvat, protože tento mentální přístup je u člověka možný právě proto, že je nebo byl součástí nějakého společenství, a podléhá jeho vlivu i ve chvílích odloučení. Existenci skupiny jako podmínky pro toto myšlení potvrzuje fakt, že na některé objekty můžeme pomyslet je-

nom jako členové určité skupiny. Proto bývá člověk po návratu domů po nějakou dobu, jak se říká, „sám“. Sám je ovšem pouze na pohled, ve skutečnosti se i během této doby jeho myšlení a jednání dá sociálně vysvětlit a ani na chvíli nepřestává být uzavřen v nějakém společenství. Potud je vše jasné.

Jak je to ale se vzpomínkami, které se objevují, aniž bychom je dokázali vztáhnout k určité skupině, jelikož událost, již reprodukuje, jsme vnímali o samotě, a to nikoli pouze zdánlivě, a její obraz tudíž nepřínáleží myšlení jakéhokoli lidského společenství? Vybavujeme si tyto vzpomínky (spontánně sami o sobě) zaujímáním pohledu, který by byl vlastní jenom nám? I kdyby to byl jev ojedinělý, či dokonce výjimečný, potvrzoval by, že kolektivní paměť nemůže vysvětlit povahu každé naší vzpomínky, a dokonce sama o sobě nevysvětluje vyvolání žádné z nich. Konečně zatím nic nevylučuje, že myšlenky a obrazy vypůjčené z prostředí, k nimž přináležíme a které se podílejí na paměti, zakrývají původní individuální vzpomínku, aniž bychom to postřehli. Úkolem je zjistit, zda takový typ vzpomínek vůbec existuje a je-li myslitelný. Pouhý jediný důkaz o jeho existenci zásadním způsobem napoví, že se ve skutečnosti může podílet na všech případech. V základu každé vzpomínky by v takovém případě bylo čistě individuální vědomí, kterému bychom mohli říkat, pro odlišení od vnímání poznamenaných elementy sociálního myšlení, *smyslová intuice*.

Charlese Blondela na naší úvaze o vzpomínce znepokojuje. „jak je opomíjen vliv *smyslové intuice*, která sice nevystihuje vnímání jako takové, je však jeho nezbytnou předzvěstí a podmínkou *sine qua non*... Abychom si naši rekonstrukci minulosti nepletli s rekonstrukcí, kterou bychom si mohli utvořit o sousedově minulosti, aby se empiricky, logicky a sociálně možná minulost mohla shodovat s naší skutečnou minulostí, musí přinejmenším některé její části sestávat z něčeho jiného než z výpůjček.“ (*Revue philosophique*, 1926, s. 296) Podobně se v dopise vyjádřil

Désiré Roustan: „Jestliže se omezujete na tvrzení, že při vybavování si minulosti se z 99 % jedná o rekonstrukci a 1 % představuje skutečnou minulost, pak musíte vysvětlit tento zlomek, který jinak sám o sobě zpochybňuje celou otázku uchovávání vzpomínek. Nebo snad hodláte tento zlomek ignorovat?“

Je těžké si představit vzpomínku, která by se vztahovala k momentu,³⁵ kdy by byly naše vjemy pouhým odrazem vnějších objektů, a nevycházely tudíž z obrazů a myšlenek spojujících nás s lidmi a skupinami z našeho okolí. Absenci vzpomínek z nejtělejšího dětství je proto třeba rozumět tak, že jsme ještě nebyli sociálními bytostmi, a nejsme proto schopni naše vjemy o nic opřít. Stendhal vypráví: „Moje první vzpomínka je, jak jsem kousnul do tváře slečnu Pison-Dugallandovou, dvacetipětiletou tělnatou a růžolící sestřenicí, když jsme si spolu hráli. Protože mě za to na místě a také dlouho poté kárali, mám tu scénu stále před očima.“ Také si pamatuje, jak dráždil osla, který jej následně shodil. „Osel zanedlouho zemřel, připomněl mi děda. Sice si ten okamžik nevybavuji, ale možná se nejedná o přímou vzpomínku, pouze o vzpomínku na obraz, který jsem si o dávné příhodě utvořil na základě tehdejších vyprávění“ (*Vie de Henri Brulard*, s. 31 a 58).³⁶ A tak je tomu se všemi tzv. vzpomínkami z dětství. Dlouho jsem se domníval, že nejstarší vzpomínkou, kterou jsem schopen si vybavit, je na náš příjezd do Paříže. Bylo mi dva a půl roku. Vycházeli jsme večer do schodů (bydleli jsme totiž ve čtvrtém patře) a my děti jsme nahoře vykřikovaly, že v Paříži se bydlí na půdě. Je rovněž možné, že to vykřikl pouze jeden z nás. Tuto poznámku si ale zapamatovali naši rodiče, protože je pobavila, a později nám to vyprávěli. Stále

³⁵ (V26) kdy by naše myšlení bylo prosto jakéhokoli obsahu a naše pocity byly zároveň...

³⁶ Stendhal, *Život Henryho Brularda - Novely*, Bratislava, Tatran, 1977 (pozn. překl.).

před sebou vidím to osvětlené schodiště. Jenže od té doby jsem ho samozřejmě spatřil mnohokrát.

Podívejme se nyní na příhodu z dětství, o níž vypráví Benvenuto Cellini na úvod svých *Mémoires*.³⁷ Ačkoli není vlastně jisté, jedná-li se o vzpomínku, pomůže nám poukázat na závažnost následujícího příkladu, který je pro nás podstatnější. „Když mi byly asi tři roky, můj dědeček Andréa Cellini stále žil. Tehdy mu bylo přes sto let. Měnili jsme spolu trubku ve výlevce a nevšimli si, že v ní byl obrovský šorpion, který slezl na zem a schoval se pod lavici. Po chvíli jsem jej spatřil a běžel ho chytit. Byl tak velký, že mi z dlaně vyčuhovala na jedné straně ohromná klepeta a na druhé ocas. Vyprávěli mi, že jsem se nadšeně vrhl k dědečkovi a řekl: ‚Podívej dědo, jakého mám roztomilého ráčka.‘ Jakmile si děda uvědomil, že v ruce držím škorpióna, vyděsil se k smrti. Opatrně se mi ho snažil vzít, ale já ho s pláčem svíral o to pevněji, aby mi ho nevzal. Můj křik přivolal z domu otce. V tom zmatku zpočátku nevěděl, jak zabránit jedovatému tvorovi, aby mě nezabil. Za chvíli si všiml odložených nůžek. Chopil se jich, něžně se ke mně přivinul a nenápadně ustríhl škorpiónovi ocas i klepeta. Od chvíle, kdy mě zachránil, pokládal celou událost za projev prorocství.“ Tato bouřlivá a dramatická scéna se celá odehrává uvnitř rodiny. Když si dítě chytí škorpióna, netuší, že se jedná o nebezpečného tvora. Představuje pro něj stejného ráčka, kterého mu ukazovali jeho rodiče a dávali mu ho osahat, prostě hračku. Ve skutečnosti do jejich domácnosti vstoupil cizí prvek, který vyvolal u každého odlišné reakce: dětský pláč, prosby a mazlení rodičů, jejich úzkost, zděšení a výbuch radosti. Z hlediska rodiny se jedná o reakce natolik výrazné, že definují význam události. Kdykoli si ji dítě bude vybavovat, bude její obraz spoután s rámcem rodiny, protože k němu od počátku patří a nikdy z něj nevystoupila.

A nyní se opět vraťme ke slovíčkům Charlese Blondela: „Pamatuji si, že jsem jednou jako dítě prozkoumával jakýsi

³⁷ Benvenuto Cellini, *Vlastní životopis*, Praha, Odeon, 1976 (pozn. překl.).

opuštěný dům. V jedné temné místnosti jsem přitom spadl po pás do díry plné vody. Vcelku bez problémů si vybavím, kde a kdy se vše odehrálo, přesto je tato znalost ve vztahu k samotné vzpomínce podřadná.“ Všimněme si, že vzpomínka je popisována, jako by nebyla lokalizovaná. Blondel si vzpomínku nevybavuje, když myslí na zmíněný dům, tedy z pohledu rodiny, která jej obývala. Navíc dodává, že o události nikdy neřekl nikomu ze své rodiny, a je si i jistý, že na událost od té doby nepomyslel: „Potřebuji sice rekonstruovat prostředí vzpomínky, ale samotnou vzpomínku rekonstruovat nemusím. Skutečně se zdá, že v případě tohoto typu vzpomínek máme přímý kontakt s minulostí, který předchází a podmiňuje historickou rekonstrukci“ (op. cit., s. 297). Toto druhé vyprávění se významně liší od prvního v tom, že Benvenuto Cellini na prvním místě uvádí dobu a místo konání vzpomínané události. Dokonce se zdá, že na ně klade důraz. Blondel naopak tento aspekt zcela opomíjí. To ale zřejmě není nejzávažnější rozdíl mezi oběma vyprávěními. Nejdůležitější skupina, jejímž členem je dítě v tomto věku a jež ho neustále obklopuje, je rodina. V případě Blondelova vyprávění se z ní dítě vymaní. Nejenže v danou chvíli nevidí své rodiče, dokonce se zdá, že na ně vůbec nemyslí. V každém případě se na události nijak nepodílejí, protože se o ní ani nedozvědí nebo jí nepřisuzují takovou důležitost, aby si na ni rodina uchovala vzpomínku a později o události vyprávěla jejímu hlavnímu protagonistovi. Je to ale dostatečný důvod proto, abychom mohli tvrdit, že se Blondel účastnil události sám? Dá se tvrdit, že novost a živost pocitů, bolestivého pocitu opuštěnosti, překvapení tváří v tvář nenadálému, nevidanému a neznámému, způsobuje odpoutání od myšlenek na vlastní rodiče? Není náhodou právě fakt, že se jedná o dítě, tedy o bytost úzce spjatou se sítí domácích pocitů a myšlení, příčinou náhlé úzkosti? Pokud ano, pak Blondel na své blízké myslel a sám byl pouze zdánlivě. Není vůbec důležité, že si nepamatuje, kdy a kde se přesně nacházel, a nemůže se tudíž opřít o přesný časoprostorový rámeček.

Rámec mu skýtá myšlení nepřítomné rodiny, a proto nepotřebuje, slovy Blondela, „rekonstruovat prostředí vzpomínky“, protože vzpomínka se v něm už odehrává. I kdyby si toho dítě nevšimlo, kdyby v danou chvíli jeho pozornost nesměřovala k tomuto aspektu jeho myšlení a nevšimalo si ho ani později při vybavování této vzpomínky z dětství, nemělo by nás to mást. „Proud sociálního myšlení“ je často stejně neviditelný jako vzduch, který dýcháme. Jeho existence si v běžném životě nevšimneme, dokud se mu nepostavíme na odpor. To však nemůžeme tvrdit o dítěti, dovolávajícím se svých blízkých a žádajícím jejich pomoc.

Blondel by mohl po právu namítnout, že se mu z celé události vrylo do paměti pouze několik detailů bez jakékoli souvislosti s jeho rodinou: při zkoumání temné místnosti spadl do jámy z poloviny plné vody. Připustíme však spolu s ním, že ho vyděsil právě pocit osamění z nepřítomnosti blízkých. „Nejdůležitější na celé události je právě tento obraz naprostého opuštění domácím prostředím, který nechává zapomenout na vše ostatní. A právě pro uchování tohoto obrazu je třeba nalézt vysvětlení. Jako obraz se vymyká ze všech ostatních situací, kdy jsem se cítil opuštěný a toužil po pomoci blízkých a po svém „prostředí“. Jinými slovy, těžko dokážeme pochopit, jak by takový obecný rámec, jako je rodina, mohl vystihnout tak ojedinělou situaci.“ Blondel dodává: „Pro takové formy, jakými jsou kolektivní rámce vnucené společností, je třeba mít nějakou látku.“ Proč však nepřipustit, že taková látka skutečně existuje a že je vyjádřena vším, co nemá ve vzpomínce s rámcem nic společného, jako jsou v obraze oživující vzrušení a *smyslová intuice*? Když rodiče opustili Palečka v lese, jistě na ně stále myslel. Kromě toho si ale všimal i jiných věcí: šel po pěšince, vylezl na strom, v dálce uviděl světlo, přiblížil se k opuštěnému domu atd.³⁸ Tyto zážitky přece nelze shrnout do stručné formulace, že se ztratil rodičům.

³⁸ (V27) každý krok ho vzdaluje od rodičů, každá další příhoda ho odvádí...

Kdyby šel po jiné pěšince, potkal jiné věci, pocit odloučení by byl stejný. Vzpomínky by si nicméně uchoval zcela jiné.

Na Blondelem položenou otázku můžeme odpovědět následovně. Ztratí-li se dítě v lese nebo v opuštěném domě, pohltí ho další proud myšlení a citů, který jej odvádí od rozpoložení, v němž setrval doposud a který ho pouťal k jeho blízkým. O Palečkovi můžeme tvrdit, že zůstal ve skupině své rodiny, protože měl stále po boku své bratry. Nicméně se postavil do jejich čela, ochraňoval je a vedl. Z dítěte se stal otcem. Vstoupil do skupiny dospělých, ačkoli nepřestal být dítětem. To platí i pro vzpomínku, kterou nabízí Blondel. Jde o dětskou a dospělou vzpomínku zároveň, protože se v ní dítě poprvé ocitá v situaci dospělého. Protože byl dítětem, byly jeho myšlenky hodné dítěte. Protože byl zvyklý posuzovat vnější věci pojmy, které získal od rodičů, vycházel jeho úžas a obava z bolesti způsobené tím, co vstupovalo do jeho malého světa. Dospělým byl v tom smyslu, že při absenci blízkých se ocitl v přítomnosti pro něj nových a znepokojujících věcí, které by takové nebyly pro dospělého. Možná v onom tmavém prostoru příliš dlouho nepobyl. Přesto se setkal se světem, s nímž se bude potýkat, až bude později odkázán více sám na sebe. Během dětství prožíváme nespočet situací, kdy se potýkáme s věcmi, které nepatří ke světu rodiny. Buď s nimi zápolíme a zraňují nás, nebo se musíme podřídit a podvolit jejich tíze a odolávat řadě zkoušek na život dospělého. Společnost dospělých tak vrhá na dětství stín. Někdy se jedná o více než pouhý stín. Zejména je-li od dítěte vyžadováno, aby se zhostilo starostí a odpovědností, které obvykle padají na mnohem silnější bedra. Říká-li se o dítěti, že nemělo žádné dětství, je to proto, že bylo částečně vtaženo do skupiny lidí, kteří jsou starší. Nutnost čelit útrapám již v útlém věku ho přinutila vstoupit do oblastí společnosti, kde je člověk nucen bojovat o svůj život a o nichž jiné děti nemají ani tušení. Podobně někdy děti poznají bolest ze zármutku nad ztrátou blízké osoby, se kterou se musí vyrovnat stejně jako dospělí, ač to pro ně není tak snadné.

Jedinečnost obsahu vzpomínek, v jejímž důsledku se některé vzpomínky vyjmají mezi všemi ostatními, je proto třeba chápat tak, že se nachází na průsečíku více myšlenkových kategorií, které vzpomínky pojí k řadě různých skupin. Nestačí ale jednoduše konstatovat, že to je průsečík na jedné straně myšlenkových kategorií například rodiny a na straně druhé kategorií, které jsou spojeny výhradně s vějmi vnějších věcí. Celá otázka by se opět zpochybnila, protože zmíněný obraz věcí existuje v dané podobě pouze pro nás, a tak by se část naší vzpomínky stále neopírala o žádnou kolektivní paměť. Dítě vystrašené v temné místnosti nebo v prázdných prostorech naplňuje tato místa imaginárními nepřáteli a obává se střetu s nebezpečnými bytostmi. Rousseau vypráví, jak mu jedné zachmuřené podzimní noci dal Lambertier klíč od kaple a poslal ho do kazatelny pro Bibli: „Když jsem otevřel dveře, uslyšel jsem zvuky, přicházející odněkud z klenby, podobné lidským hlasům, a na chvíli jsem začal pochybovat o pevnosti své křesťanské víry. Chtěl jsem sice vejít do otevřených dveří, ale po několika krocích jsem se zarazil. Při pohledu na velkou temnou místnost mě opanoval strach, z něhož mi šel mráz po zádech. Zamotal jsem se mezi lavicemi a ztratil orientaci. Neviděl jsem kazatelnu ani dveře a celý jsem se nepopsatelným způsobem rozechvěl.“ Kdyby byla kaple osvětlená, zjistil by, že v ní nikdo není a že se nemá čeho bát. Dětský svět však není nikdy prázdný, po každé ho obývají lidské bytosti, dobrosrdečné i zlomyslné. V pohledu na minulost odpovídají místům (nebo chvílím) střetu těchto vlivů zřetelné obrazy, protože každá věc, kterou objevujeme ze dvou stran a nahlížíme na ni dvěma pohledy, nám vždy skýtá více detailů a snadněji si získává naši pozornost. (Když člen jedné skupiny vstoupí do jiné, střetnou se myšlení, která ho s nimi spojují.)

Příklad dětských vzpomínek je specifický. Stejnou iluzi můžeme odhalit také u řady vzpomínek z dospělosti, které svou neobvyklostí a uceleností zdánlivě vzdorují po-

dobnému rozboru. Dejme tomu, že člen jedné skupiny právě vstoupí do jiné. Myšlenky z první skupiny se v jeho mysli náhle mísí s myšlenkami z té druhé. Hypoteticky je ze všech lidí jedinou osobou, která si toho může být vědoma. Co ale způsobuje, že si odlišnost svých dojmů od dojmů členů obou skupin, mezi nimiž je evidentně jediným pojítkem, neuvědomuje? Vzpomínka je ukotvena ve dvou rámcích a každý z nich brání vnímání toho druhého. Nebo naopak vzpomínka přitahuje pozornost k místu, kde se střetávají, a už nedovoluje vnímat samotnou existenci rámců. Příkladem může být, když si na obloze vytváříme obrazce z hvězd, které jinak patří do různých souhvězdí. V duchu si mezi nimi představujeme spojnice a pak snadno podléháme dojmu, že samotný fakt jejich propojení z nich dělá celek. Ve skutečnosti každá z hvězd představuje prvek nějaké skupiny, a jestliže se nám podařilo je objevit, byla důvodem skutečnost, že nám v danou chvíli ve výhledu na hvězdy nebránily mraky. Stejně je tomu tehdy, když se sblíží dvě myšlení. Protože se od sebe jednotlivě liší, sblížením se posílí do té míry, že se nám zdají jako celek, který existuje sám o sobě, nezávisle na souborech, z nichž myšlení vzešla. Dále si již nevšímáme, že nám ve skutečnosti splývají dvě různé skupiny, přičemž každou chápeme pohledem té druhé.

Vraťme se nyní k úvaze, kterou jsme načrtli dříve. Cestují s lidmi, které jsem poznal jen krátce před tím a které mi bylo souzeno potkávat jen v dlouhých intervalech po návratu z cesty. Cestovali jsme spolu jen pro zábavu. Během cesty jsem toho ale příliš neřekl a ani jsem neposlouchal. Hlavu jsem měl plnou myšlenek a obrazů, které by ostatní nezajímaly a nerozuměli by jim, protože se týkaly mé rodiny a přátel, od nichž jsem byl tehdy odloučen. Tak lidé, které jsem měl rád a s nimiž jsem sdílel stejné zájmy, tedy celé jedno spřízněné společenství, bylo bez jeho vědomí asociováno s prostředím událostí a krajiny, které mu bylo naprosto cizí a lhostejné. Zamysleme se nyní nad našimi pocity. Nepochybně vycházejí z našeho citového

a myšlenkového světa. Nicméně se odehrávají v časoprostorovém rámci a za okolností, na něž naše zaobírání vrhá svůj stín a v podstatě tak mění průběh i charakter těchto okolností, stejně jako nové stavby postavené po boku antických staveb mění jejich charakter. Když vzpomínáme na cestu, samozřejmě na ni nenahlížíme očima našich společníků. Utkvěla nám jako sled pocitů známý pouze nám. Na druhou stranu nemůžeme ani tvrdit, že na cestu nahlížíme očima našich přátel, příbuzných nebo oblíbených autorů, ačkoli nás právě vzpomínka na preferované druhy cestou doprovázela. Dokud jsme kráčeli horskou stezkou po boku lidí určitého fyzického vzhledu a charakteru, dokud jsme nenápadně vstupovali do jejich konverzací a zároveň naše myšlení zůstávalo s naším původním prostředím, byl sled našich pocitů vůči blízkým lidem a vztahy k nim do značné míry neobvyklé, zvláštní a nové. Na druhou stranu právě proto, že jsou tyto pocity pro nás tak nové a odrážejí se v nich prvky cizí našemu obvyklému vnitřnímu myšlení, jsou cizí i našim nejbližším. V našich pocitech se sice tato skupina odráží, ale pouze způsobem, který vychází z jejich faktické materiální nepřítomnosti. Všechny věci, které vidíme, a všichni lidé, které slyšíme, nás zaujmou právě s ohledem na to, že nám dávají pocítit nepřítomnost našich blízkých. Proč by pak nebylo možné označit právě tuto perspektivu, která není perspektivou našich společníků ani našich blízkých, jako nám vlastní? Není pravda, že nás při evokování těchto pocitů zaujmou takové věci, které nelze vysvětlit ve vztahu k daným skupinám, k jejich myšlení a zkušenosti? Jsem si naprosto jistý, že je moji společníci se mnou nemohou sdílet, ani si je představit. Víím také, že by mi je v této podobě a v tomto rámci nemohli vnuknout mí přátelé nebo příbuzní, na které jsem myslel ve chvíli, k níž nyní odkazuji ve vzpomínkách. Není právě toto reziduum pocitů, unikající myšlení i paměti obou skupin, vlastní pouze mně?

Na popředí paměti dané skupiny se vyjímají vzpomínky na události a zkušenosti spojené s největším počtem jejich

členů. Vycházejí buď z vlastního života skupiny, nebo ze vztahů k nejbližším skupinám. Vzpomínky spojené pouze s malým počtem členů, nebo dokonce pouze s jedním z nich, ustupují do pozadí, ačkoliv zůstávají součástí skupinové paměti, protože vznikly alespoň do jisté míry v rámci skupiny. Dva jedinci si mohou být blízcí a vzájemně sdílet své myšlenky. Budou-li se po určitou dobu jejich životy odehrávat v odlišných prostředích, budou se muset opět sblížit, aby se jejich vzájemné zkušenosti znovu vstřebaly do společného myšlení. Nic na tom nemění ani skutečnost, že by se po celou dobu odloučení informovali o svých životních zážitcích prostřednictvím dopisů nebo vyprávění. Slečna Lespinassová mohla ve svých dopisech nepřítomnému hraběti Guibertovi přiblížit své pocity osamění v prostředí mondénní společnosti, protože hrabě má k tomuto prostředí rovněž blízko. Hrabě může sdílet pohled slečny Lespinassové na sebe samu, totiž pohled, který vycházel ze společnosti mužů a žen nic netušících o jejich romantickém vztahu. Hrabě může se slečnou Lespinassovou rovněž sdílet pohled skryté a uzavřené skupiny, kterou spolu tvoří oba milenci. Nicméně hrabě je daleko a ve společnosti, se kterou se slečna Lespinassová stýká, může bez jeho vědomí docházet ke změnám, o nichž si nemůže udělat úplný obrázek na základě jejích dopisů. Tyto změny mohou být tak zásadní, že mu jejich závažnost pro každodenní život společnosti může unikat. K porozumění těmto změnám nestačí, že slečnu Lespinassovou sebevroucněji miluje.

Každá skupina běžně vstupuje do vztahů s jinými skupinami. Nespočet událostí je výsledkem právě těchto kontaktů. Tyto vztahy a kontakty bývají trvalé nebo přinejmenším velmi časté po delší časové období. Žije-li rodina dlouhodobě v určitém městě nebo v sousedství stejných přátel, vytváří město a rodina, nebo přátelé a rodina, komplexní společenství. Výsledkem jsou vzpomínky zahrnuté do dvou rámců myšlení, vlastních členům obou skupin. Podmínkou k rozpoznání tohoto typu vzpomínek je, aby byl jedinec členem obou skupin. Tuto podmínku splňuje

v daném období pouze část obyvatel města a část členů rodiny. Podmínka je v čase naplňována nerovnoměrně v závislosti na tom, jestli je v daném prostředí kladen důraz na rodinu, nebo na město. Stačí, aby se někteří členové rodiny odstěhovali do jiného města, a schopnost vzpomínat, vycházející z jejich dřívějšího souběžného uchycení ve dvou protínajících se proudech kolektivního myšlení, se ztíží. Vliv jednoho ze dvou prostředí náhle převáží. Navíc vzhledem k tomu, že je nadále pouze část členů jedné skupiny zahrnuta i v té druhé, je působení každého z kolektivních vlivů oslabené v porovnání s tím, jak by působil samostatně. Je tu totiž pouze jedna část skupiny, například rodiny, která může jednomu ze svých členů pomoci při vybavování si řádu vzpomínek. Aby se vzpomínka objevila a byla rozeznána, je třeba se nacházet nebo se uvést do podmínek, které nejlépe umožní vzájemné působení obou vlivů. Důsledkem tohoto stavu je, že se nám vzpomínka nejeví v tak jasných tvarech a kolektivní faktory determinující vzpomínku nejsou tak zřetelné. Míváme pocit, že není v silách naší vůle si danou vzpomínku na rozdíl od jiných vzpomínek vybavit.

[Není to jenom pocit. Často se nedaří nalézt vzpomínky, protože je třeba vyčkat okolností, které je probudí a ztvární a které naše vůle ovlivňuje pouze částečně. Nejvíce býváme udiveni, když znenadání rozeznáme určitou postavu nebo místo, na které jsme od chvíle, kdy jsme je poprvé spatřili, nepomysleli. Máme pocit, že i kdybychom se sebevíc snažili, nikdy bychom se na ně nerozpomenuli. Jsme si nicméně jisti, že místo poznáváme, a vybavujeme si dokonce rozpoložení, v němž jsme ho oněhdy viděli. Jako by se vzpomínka na postavu nebo místo kdysi zachytila na fasádách domů, jako by uvízla na dlouhé stezce, v mělké úžině, nebo se ukryla pod malým útesem, abychom si ji vyzvedli, až kolem ní budeme jednou procházet, a znovu ji zařadili na její místo v paměti, které by jinak zůstalo prázdné.]

Připusťme, že jsme si vzpomínku nevybavili, jelikož jsme se na dané místo už znovu nevrátili. Jinými slovy,

z našeho hlediska spočívají podmínky pro její připomenutí v řadě vjemů, které bychom mohli znovu zažít pouze tehdy, uskutečnime-li cestu, jež nás dovede ke stejným domům, útesům atd. To nás vede k přesvědčení, že se nemýlíme, když si říkáme, že jsme na danou věc nemohli nikdy pomyslet, protože jsme neměli možnost nashromáždit ve vzpomínkách nebo v myšlenkách výstižné obrazy a poskládat tím jedinečnou a přesnou kombinaci pocitů, které by jediné mohly nasměrovat naši mysl k dané vzpomínce. Nikdy jsme na to tedy nepomysleli. Takže, jestliže se vzpomínka vybavila, nebylo to v důsledku spojení myšlenek, nýbrž porovnání vjemů determinovaných řádem, v němž se ukazují některé smyslově vnímané věci. A tento řád je sám výsledkem umístění věcí v prostoru. Na rozdíl od úvah nebo myšlenek se však vnímání omezuje výhradně na reprodukci vnějších věcí a neobsahuje nic víc než tyto věci. Ty nás ale nemohou přivést k ničemu jinému než k nim samým. Odtud pak plyne přesvědčení (musíme si přiznat), že vnímání nám pouze pomáhá se uvést do tělesného a citového stavu, nakloněného vybavení vzpomínky. Předpokládáme, že v případě, že stačilo vzpomínku pouze evokovat, musela se už někde v naší mysli nacházet. Přičemž platí, že jediným prostředkem k vyplnění mezery v paměti bylo vrátit se a rozkoukat se na daném místě, prostě otevřít oči. Udivuje nás, že jsme se rozpomenuli, ale po krátkém zamyšlení se podivujeme, proč jsme si vzpomínku nevybavili už dříve. Náhle si uvědomujeme několik cestiček v labyrintu našich myšlenek, které nás k ní mohly dovézt. Dané místo nebo věci nám připomenuly vzpomínku. Sami už ale dobře víme, že jsme si tato místa nebo věci mohli vybavit, aniž bychom je viděli. To, co nám chybělo, byla schopnost se intenzivně a důkladně zamyslet tak, abychom si vybavili všechny detaily. Když hledáme příklad pro zapomenutou poučku, vydává se naše mysl různými cestami. Když ji ale žádná nepřivádí k cíli, začne odkazovat na knihu, kterou jsme měli (sic) kdysi v ruce. V takovou chvíli se před nám odhalí nejen hledaný pří-

klad, ale rovněž vidíme způsob, jímž se k němu naše mysl dobírala, a fakt, že k němu měla blízko, pokud by vytrvala. Cítíme, že bychom se s větším úsilím soustředění bývali dobrali ke stejnému závěru i bez pomoci knihy. Stejným způsobem bylo možné znovu nalézt výše zmiňovanou vzpomínku, která byla na jedné straně spojena s obrazem místa a na druhé zahrnuta v následném řetězení obrazů a myšlenek, které nás onehdy dovedly na toto místo. Kdybychom nepostrádali nutnou dávku soustředění a zamýšlení, mohli jsme při usilovnějším stopování ve vzpomínkách dospět tam, kde jsme už jednou byli a kam nás náhoda znovu přivedla.

Možná se opět jedná pouze o pocit nebo iluzi, v každém případě nás to staví před novou otázkou. Máme-li pocit, že jsme se ke vzpomínce mohli dostat jinými cestami, znamená to, že tyto cesty existují, i když jsme je nebyli schopni následovat až k cíli, tedy ke vzpomínce. Zamysleme se tedy nad tím, co se vlastně odehrává, stojíme-li na daném místě tváří v tvář věcem, které rozeznáváme. Bergson tomu říká rozpoznávání podle obrazů, které odlišuje od rozpoznávání podle pohybů. Druhý typ rozpoznávání přechází v pocit důvěrnosti tehdy, způsobuje-li zahlédnutá nebo evokovaná věc v našem těle stejné reakce, jaké jsme zakoušeli, když jsme ji vnímali poprvé.

Naopak rozpoznávat podle obrazů znamená spojovat obraz věcí (ať už je vidíme přímo před sebou, nebo jsou nám evokovány) s jinými obrazy, které spolu vytvářejí celek. Jedná se tudíž, jako u uměleckého obrazu, o hledání spojitostí mezi věcmi, jimiž mohou být i myšlenky nebo pocity. Nechme stranou otázku, zda mezi těmito dvěma druhy rozpoznávání existuje kvalitativní nebo kvantitativní rozdíl. Všimněme si zatím, že ve zmiňovaném případě odpovídá vzpomínka časově vzdálené události, okamžiku v naší minulosti. A právě o takové vzpomínce hovoří Bergson jako o rozpoznávání v obrazech nebo o pocitu *déjà vu*. Například když se ocitnu na nádraží, kde jsem kdysi dávno čekal na vlak. Od té doby jsem na nádraží nepomyslel a jeho

vnější vzhled se nijak nezměnil. Dalo by se říci, v návaznosti na Bergsonovu definici rozpoznávání podle obrazů, že nádraží rozeznávám, protože se v mé mysli v té chvíli nacházejí dva překrývající se obrazy, obraz nádraží tak, jak jej vidím před sebou, a jeho obraz tak, jak jsem ho viděl kdysi, tedy na jedné straně vnímání a na druhé straně vzpomínka? Jak bych ale tyto obrazy od sebe odlišil, upínám-li pozornost pouze na věci? Ve skutečnosti existuje pouze jeden obraz, a to ten, který mám právě před očima a který nemusím rekonstruovat, protože už tu je. Jestliže ho přesto vyděluji od ostatních, je to proto, že se mi jeví jako místo, kde vznikla řada myšlenek, kterými se aktuálně v duchu zaobírám. Některé z těchto myšlenek mě poutají ke skupinám nepatřícím k tomuto městu, na něž jsem myslel, když jsem tu onehdy čekal na nástupišti, přičemž k nim nadále cítím příslušnost, protože jsem stále schopen zaujmout jejich úhel pohledu na skupinu těch, kteří zde bydlí nebo tudy projíždějí. K těm cítím stejnou dočasnou příslušnost, jako jsem cítil, když jsem tu onehdy projížděl. Tyto dva proudy myšlení se střetávají pouze v mé mysli a pouze na tomto místě. Nikdy jsem od té doby nepomyslel na obě skupiny zároveň, a proto jsem musel vyčkat na okamžik, kdy jsem znovu prošel tímto místem, které je jejich jedinečným bodem průniku, aby se kontakt obnovil, jinými slovy, aby se vzpomínka znovu objevila.

Podobně je tomu tehdy, díváme-li se na portréty přátel, které jsme dávno ztratili ze zřetele. Rysy jejich tváří si vybavujeme jen vágně. Protože jsme je vidali za různých okolností a v odlišných prostředích, mění se nám podle toho, v jakém kontextu je právě vidíme. Tvář nepředstavuje pouhý vizuální obraz. Její detaily a fyziognomické rysy lze interpretovat několika způsoby podle okolností, za jakých se nám ukazuje, nebo v závislosti na momentálním směřování našich úvah. Proto si na tvář přítele, kterého jsme dlouho neviděli, uchováváme až několik dílčích, neúplných a schematických vzpomínek, jež musíme sblížit, spojit a sloučit, abychom si jeho tvář vybavili. Je třeba

ji sledovat z perspektivy všech prostředí, ve kterých jsme přítele potkali. Perspektiv však existuje mnoho a výrazně se od sebe liší. Navíc v paměti jednotlivých prostředí zabírají rysy tváře našeho přítele pouze omezené místo, a proto to není tak snadné. Pro sloučení všech vzpomínek je lepší, vidíme-li ho přímo. Při pohledu na jeho portrét vyvstávají jednotlivé rysy jeho tváře jako body, ze kterých nahlížíme na prostředí, ve kterých jsme ho viděli. A to dokonce do té míry, že máme pocit, že se v jednu chvíli ocitáme v různých skupinách. To není žádná iluze. Ta prostředí musí být vidět, protože obrazy jeho tváře, i když neúplné, byly zahrnuty v každém z nich. Je to sice hraniční případ, nicméně je obvyklé, že se lidská sociální prostředí setkávají zřídka, ne příliš intenzivně a pouze na krátký okamžik, takže se nám okamžiky a vzpomínky, které je reprodukuje, nezdají tak důvěrné. Čím více jsou skupiny, které se takto dotýkají, od sebe vzdálené, nebo čím víc jich je, tím více se oslabuje vliv každé z nich. Není proto nic nepřirozeného na tom, že si vlivy ani sociální prostředí jako původce těchto vlivů tolik neuvědomujeme, a to do té míry, že se nám zdá, že objevená vzpomínka je nezávislá na skupinových pamětech. Vzhledem k tomu, že je při vybavování tohoto typu vzpomínek tak důležité obsáhnout perspektivy více skupin, které spolu mají pouze omezený a nepravidelný kontakt, je pochopitelné, že se nám to daří pouze výjimečně a za přispění náhodných událostí, které jsme nijak neplánovali. Proto v nás převažuje pocit, že nebylo v našich silách si vzpomínku vybavit a že jsme toho dosáhli pouze v důsledku neviditelného působení nevědomých psychologických sil. Nehledejme za tím nic mystického. Jestliže příčiny vybavení si vzpomínky nezávisí na nás, nebo na nás závisejí pouze částečně, není to proto, že by byly nevědomé, ale proto, že částečně stojí mimo nás a máme na ně pouze omezený vliv. Vždyť jde o vzpomínku na událost, která nastala v jedinečném okamžiku setkání dvou skupin, k nimž oběma jsme zároveň patřili pouze v tomto okamžiku a mezi nimiž žádný jiný vztah neexistuje. Nebo jde

o rozpoložení, které se zrodilo ze souhry nespočtu sociálních vlivů, která je neopakovatelná. Ať v tom nebo onom případě, naše vůle je v obou případech bezmocná a možnost opakování okamžiku je malá, téměř nulová. S tím, jak se komplikují a zmnožují různé sociální ukazatele vstupující do vzpomínek, je tato souhra méně pravděpodobná.

Je zřejmé, že obrazy a myšlenky vzešlé z prostředí, jimiž jsme během života prošli, se v individuálním vědomí řadí v neopakovatelném uspořádání a každý z nás má proto v tomto smyslu vlastní historii. Zatímco každý ze stavů, pojatý samostatně, poukazuje na spojitost s jedním nebo i více prostředími, a často jsou vyjádřením setkání těchto prostředí, samotné uspořádání dlouhé řady stavů nelze vysvětlit povahou kteréhokoli z prostředí. Sled stavů se nám jeví jako svého druhu jedinečný. V důsledku toho se nám zdá, že jsou jednotlivé stavy v našem vědomí spolu přirozeně svázané. Od chvíle, kdy zaujmou své místo v tomto vnitřním uspořádání, organizují se do důkladně propleteného celku. Výsledkem je dojem pevné posloupnosti stavů, kde každý vychází z toho předcházejícího a zároveň v sobě obsahuje zárodky toho následujícího. Každý stav se dokonce stává bodem, ze kterého nahlížíme na ostatní stavy, jako by svůj obsah těžil pouze z dalších stavů. Když si v takovou chvíli paměť vybaví část nebo i více částí tohoto sledu, příčinou musí nutně být, že jednotlivé stavy vyvolávají další, které jsou s nimi v naší mysli spojené. Příčinou je tedy pouze tento vnitřní vztah, který by filosofové nazvali subjektivním. Při prvním projevu *smyslové intuice* (a myšlenkových a citových aspektů s ní spojených) můžeme hledat příčiny jejího objevení v prostředí nebo v našem těle, které je s daným prostředím ve styku. Jakmile se ale promění *smyslová intuice* v obraz, od našeho těla se odpoutá. Od té chvíle není na místě hledat příčiny jejího znovuobjevení mimo ni samotnou. Koheze vzpomínek je dána vnitřní uspořádaností vědomí a tato uspořádanost je nezávislá na vnějším světě a na prostředích, jimiž procházíme. Na tomto místě nám nejde o to zpochybňovat, že při odvo-

lávání se na poznatky z tzv. vnitřního pozorování vše vy-
padá přesně tak, jak to popisujeme výše. Nicméně v tomto
případě jsme obětí vcelku přirozené iluze. Jak už jsme ří-
kali výše (dokud poslušně podléháme vlivu daného soci-
álního milie, neuvědomujeme si ho. Tento vliv je patrný
až ve chvíli, kdy v nás dojde ke střetu různých sociál-
ních milie). Smyslová intuice říkáme právě okamžikům
nebo stavům, kdy se v našem vědomí zkříží nebo střetnou
různé sociální proudy. Smyslová intuice se projevuje ve
formě individuálních stavů, protože nikdy nemá přímou
souvislost s jedním konkrétním prostředím, a proto je také
vztahujeme k sobě samým. To však nijak neoslabuje sílu
a intenzitu jejich účinku na nás. Dobře bychom si toho
všimli, kdybychom je v danou chvíli analyzovali a pátrali
po jejich kořenech. Obvykle se ale příčinami těchto stavů
nezabýváme. Naše pozornost se soustředí na stavy sa-
motné, na rozdíl mezi jejich aktuální živostí a banálností
dřívějších pocitů a myšlenek, na bohatství, které nám ná-
hle odhalují v nás samých tím, že dávají originálním způ-
sobem dohromady elementy odlišného původu. Nicméně
pravdou zůstává, že kombinace a vztahy jsou výsledkem
střetu proudů, které mají svou objektivní oporu v realitě
mimo nás. Tento střet je sám o sobě reálným faktem, a ni-
koli pouhou hrou obrazů. Dochází při něm ke střetu ob-
jektivních reprezentací a pocitů, což jsou věci s objektivní
kvalitou, pozorovatelné zvnějšku jako každá jiná hmotná
věc. Smyslová intuice a vazby, které pro daný okamžik a na
danou dobu v našem vědomí ustaví, jsou proto výsledkem
vztahu, který vzniká mezi objekty mimo nás.

A teď se posuňme dál v čase. Smyslová intuice zanikla
a patří proto minulosti. Není na tom nic divného, jestliže
je determinována střetem vnějších vlivů, které pominuly.
Přesněji řečeno, smyslová intuice může uchovat nějakou
virtuální realitu pouze za předpokladu, že i my setrváme
pod společným vlivem těchto prostředí, tedy že budeme
nadále vystaveni stejným komplexním sociálním podmín-
kám, které daly této intuici vzniknout. Samozřejmě, že

jsme každý prodělal nějakou změnu už proto, že kdyby-
chom se v takovém stavu někdy opět ocitli, byl by nám už
povědomý. Důvodem je, že nějakou svou částí zůstáváme
v kontaktu se silami, které daly tomuto stavu vzniknout,
i přesto, že už nás materiálně neovlivňují. Zároveň tušíme,
že kdybychom se hodně snažili, dokázali bychom se pono-
řit hlouběji do proudu kolektivního myšlení a tento stav
znovu navodit. Ve chvíli, kdy se nám podaří tento stav ro-
zeznat, zjišťujeme, že nám k jeho navození scházela schop-
nost uvažování v rámci prostředí, které už nám bylo cizí,
ale přitom naše mysl k němu stále měla nějaký přístup.
Říkáme-li, že naše vůle nemá vliv na vyvolání určité vzpo-
mínky, je to ve skutečnosti způsobeno tím, že naše vůle
není dostatečně silná. Vzpomínka tam takřkajíc je, mimo
nás, i když možná roztroušená v několika prostředích.
Rozeznáme-li náhodně vyvstalou vzpomínku, je to tím, že
rozeznáváme síly, které ji přivádějí na svět a s nimiž jsme
zůstali dosud v kontaktu. Smyslová intuice se vytvořila
a dočasně zastavila pouze z hlediska nás jako psychofy-
zické jednotky.

Smyslová intuice se vždy odehrává v přítomnosti. Ne-
můžeme proto předpokládat, že by se sama spontánně
znovu vytvořila; nejedná se o vidinu dřímající kdesi uvnitř
nás a čekající na své probuzení. Vysvětlujeme-li si pře-
sto někdy, že se nám některé představy připomenuly
právě tímto neočekávaným způsobem, je to proto, že ne-
jsme schopni si představit příčiny jinde než v nás samých.
Říkáme-li, že obrazy nám evokují další obrazy nebo že nám
daná vzpomínka dává vzpomenout na jinou vzpomínku,
jedná se o příklad uvažování v této logice, která je však ilu-
zorní. Vnímání vnějšího světa následuje způsob, jímž jsou
provázány materiální skutečnosti a fenomény. Přírodní
řád tímto způsobem proniká do naší mysli a upravuje běh
jednotlivých stavů. Naše reprezentace jsou pouze odrazem
věci. Na zrcadlení se přitom předešlé obrazy nijak nepodí-
lejí; v danou chvíli je pro daný obraz určující pouze zobra-
zovaná věc. Představme si nyní, že si se zavřenýma očima

zkoušíme vybavit daný sled obrazů. Spojitost mezi jednotlivými obrazy se odvíjí od kauzálních souvislostí mezi přírodními jevy, a nikoli od domnělé spontánní a vzájemné přitažlivosti stavů vědomí, jež tímto usouvztažněním obrazů vznikly. Představují-li si zemi, kterou jsem procestoval pěšky křížem krázem, představují-li si nábytek v místnosti, kterou jsem obýval, různorodost a propojenost vybavujících se vzpomínek závisí přímo na různorodosti a propojenosti věcí nebo skupin věcí. Jinak řečeno, v řadě stavů rozvíjejících se v mé paměti rozeznávám úseky v závislosti na rozdílech, které nastoluje vnější realita: jsou to objektivní dělení, sdílená běžným kolektivním vnímáním a odvozená od přírodních vztahů mezi věcmi. Nejde tedy o úseky, které by odpovídaly mému vnitřnímu členění období, ve kterých tyto vzpomínky vznikaly. Tato dělení nebo řezy, rozčleňující sled obrazů na zřetelně odlišitelné obrazy, slouží ke zpětné rekonstrukci sledu obrazů. Každý stav má tak tendenci se vepisovat do podoby stavu předcházejícího i následujícího a bod dělení proto zároveň představuje i bod spojení. A jestliže se rozčleňování obrazů děje podél přirozených dělicích čar, musí se samozřejmě i následná rekonstrukce dít v souladu s přirozenými vazbami. Dělení i vazby odpovídají jisté prostorové a materiální logice, o kterou se opírá i paměť vnímání. Soudržnost této paměti závisí na koherenci vzpomínek, které paměť evokuje, stejně jako na koherenci objektivních vnějších jevů mimo nás. Vztahy mezi věcmi a mezi myšlenkami na tyto věci se řídí stejnou přirozenou kauzalitou. Mohlo by se namítnout, že tato koncepce, vysvětlující spojitost mezi vzpomínkami na základě kauzálních vztahů mezi věcmi zúčastněnými na těchto vzpomínkách, a nikoli přibuzností vzpomínek, nebere ohled na vlastní činnost vzpomínání. Na druhou stranu je obtížné souhlasit s opačným tvrzením, že by stav vědomí vznikal z jiného stavu vědomí z prostého důvodu, že na sebe navazovaly nebo že se nacházely blízko sebe. Ostatně to, čemu zde říkáme přirozená kauzalita, není nic jiného než reprezentace, kterou si

o kauzalitě vytváří okolní společnost. Přirozené zákony se nenacházejí ve věcech samých, ale v kolektivním myšlení, a to hlavně tehdy, když si zákony představuje daná společnost a následně i vysvětluje povahu vztahů mezi nimi. Je tudíž zřejmé, že reprezentace obsažená v individuální paměti představuje náš způsob, jak si uvědomit kolektivní reprezentaci vztahující se ke stejným věcem. Jinými slovy, logika vnímání uplatněná v dané skupině pomáhá pochopit a sladit všechny pojmy (dojmy) přicházející ke skupině zvnějšku: logika geografie, topografie nebo fyzika představují řád, jež naše skupina zavádí do svých reprezentací prostoru (a tím ustavuje sociální logiku a vztahy). Ve chvílích vlastního vnímání se této logice znovu a znovu podrobujeme, což se projevuje propojováním věcí na základě ve společnosti uplatněných zákonů kauzality, jimž nás společnost tímto učí a zároveň nám je vštěpuje. Je to však také tato logika a tyto zákony, které způsobují, že naše vzpomínky rozvíjejí v našem myšlení stejná spojení. O tom svědčí skutečnost, že i když nejsme v bezprostředním kontaktu s danými věcmi, nacházíme v rámci kolektivního myšlení prostředky, které nám pomáhají si připomenout souvislosti. Snadno si to uvědomíme v případě, kdy se jedná o vnímání materiálního světa, ačkoli právě v této oblasti nebývá sociální logika tak důkladná a nemůže čerpat ze svého jinak důsledného univerzalizmu. Přírodní zákony se přitom uplatňují v principu na všechny společnosti, reálně na všechny ty, jichž jsme nebo jsme nuceni být součástí. Proto si také snadno namlouváme, že jsou nám tyto zákony vnuceny z důvodu kontaktu s materiálním světem, a nikoli z důvodu jejich uznání v naší skupině. Ve skutečnosti je vnímání výsledkem dlouhodobého cviku a nekonečné (sociální) disciplinace. Vzhledem k tomu, že věci nemohou vstoupit do naší mysli a že kvůli tomu nejsme schopni vysvětlit pouta mezi jednotlivými stavy vědomí, jimž říkáme vzpomínky, na základě inertních sil a vztahů, jsme nuceni si představovat jiný princip přitažlivosti mezi obrazy, jako například princip asoci-

ování na základě časové a prostorové blízkosti. Když se na toto vysvětlení podíváme blíže, zjistíme, že se opět snaží vysvětlit posloupnost samotnou posloupností: „Objevení se A po B (v přítomnosti) je způsobeno objevením se A po B (v minulosti).“ Jak jednoduché konstatování. Navíc si neuvědomujeme, že samotný fakt objevení se A po B v minulosti o ničem nesevřídí. není-li doplněn o soubor externích vlivů, jež jsou skutečnou příčinou této posloupnosti. Aby se takové konstatování potvrdilo i dnes, musí i dnes působit stejné příčiny (a podobně tomu je v případě podobnosti mezi dvěma věcmi). O vysvětlení se jedná až od chvíle, kdy příbuznost dvou stavů nebo obrazů vychází prokazatelně z kauzální návaznosti mezi nimi. K této kauzalitě se přibližíme pouze z pozice kolektivního myšlení, které jediné umí v každém okamžiku vyjádřit povahu kauzality (v obecně platných pojmech) vztahující se na věci v poli zkušenosti kolektivního myšlení. Tato pozice odpovídá pozici přírody (ve smyslu, který jsme popsali dříve). Tu představuje skupina věcí v podobě známé dané skupině. Každé připomenutí série vzpomínek vztahujících se k vnějšímu světu lze vysvětlit jediné ve smyslu zákonů kolektivního vnímání.

To platí pro všechny vzpomínky, ať už se jedná o průběh rozhovoru, o historii vztahu s danou osobou, nebo o historii našich úvah, o průběh nálad prožívaných během procházky nebo cesty. Paměť vjemů se v takovém případě uplatňuje pouze sekundárně. Pro rekonstrukci průběhu našich myšlenek a pocitů, které jsme měli na daném místě a které jsou něco úplně jiného než obrazy vnějšího světa, nestačí, abychom si v myšlenkách tato místa prošli. I v tomto případě platí, že když se podíváme blíže na obsah této řady myšlenek, tak je zřejmé, že jednotlivé stavy vystupující na povrch se navzájem nevytyčují svévolně. Každý ze stavů se jeví jako ucelený a přesně ohraničený objekt: buď je to nějaká postava, myšlenka, událost, nebo pocit. Zároveň si jsme vědomi, že bychom na ně nepomysleli, aniž bychom nepronikli ať už reálně, nebo alespoň v představách, sociálními prostředními, v jejichž vědomí tyto re-

prezentace zaujímají nebo zaujímaly (alespoň po nějakou dobu) pevné místo a pro něž jsou nezaměnitelnou realitou. Víme také, že vstoupily-li tyto myšlenky do našeho individuálního vědomí v určité chvíli a v určitém pořadí, lze to vysvětlit vztahy, které mezi sebou myšlenky mají v konkrétním prostředí, a rovněž vztahy, které se vytvořily mezi danými prostředími, jichž jsme součástí buď najednou v daném okamžiku, nebo postupně. Vrátime-li se k dříve naznačenému způsobu uvažování, i v tomto případě bychom řekli, že vzhledem k tomu, že stavy a jejich sled lze vysvětlit v okamžiku jejich vzniku, tzn. vztahy (nutně kauzálními) mezi jednotlivými elementy jednoho nebo i více sociálních prostředí, je nutným předpokladem vybavení si těchto stavů v paměti v identickém pořadí naše nacházení se (aspoň v myšlenkách) ve stejném prostředí. Je to dáno tím, že dané prostředí na nás stále působí přibližně stejným způsobem. Konečně jak jinak vysvětlit, že daná prostředí nás přivádějí na dané myšlenky, a naopak? Jsou-li myšlenky vytrženy z jím vlastního prostředí, které zaručovalo jejich soudržnost a v jistém slova smyslu je tlačilo k sobě, a následně přetrvávají, jak se předpokládá, v naší mysli jako izolované fragmenty, kde jim nové prostředí našeho vědomí, nebo přesněji našeho nevědomí, nenabízí odpovídající princip sjednocení, těžko si mohou mezi sebou jen tak udržet trvalý vztah. Ve vybrané chvíli se mohou znovu sejít pouze kvůli vnějšímu tlaku. To, čemu říkáme pocit sjednocení našeho já, ve kterém někdy shledáváme základní princip koheze stavů, není v podstatě nic jiného než uvědomění si faktu, že náležíme do různých prostředí zároveň. Jenže tento pocit sjednocení existuje pouze v přítomnosti. V případě stavů hluboko zapadlých v minulosti a zároveň za okolností, kdy vliv sociálních prostředí není nadále účinný, se série vzpomínek mohou propojit jenom tehdy, dokážeme-li znovu zaujmout pohled skupiny nebo skupin, v jejichž myšlení mají tyto stavy spojitost, a to za předpokladu, že jsme sami schopni přecházet mezi skupinami v pořadí, které dříve určilo formování této série úvah

a afektivních stavů v naší mysli. Je zřejmé, že v takovém případě je ještě obtížnější než v případě, kdy nám paměť evokuje pouze pořadí našich minulých smyslových vjemů, si všimnout vlivu sociálních prostředí, která zvnějšku determinují průběh našeho myšlení, a necítíme se tudíž oprávněni je (vysvětlit nějakou trvalou vazbou, nevíme kde a jak mezi stopami (...) připustit, že ať tak či onak se naše vzpomínky bez zjevné souvislosti s jejich objekty a příčinami objevují a přivolávají spontánně).

[Jedná se o vliv jednoho konkrétního prostředí, do něhož jsme významně začlenění?] Často se stává, že si přisuzujeme myšlenky a úvahy nebo pocity a vášně, které nám však vnikla naše skupina. Jako by se jejich zdroj nacházel výhradně v nás samých. Ve skutečnosti se v takových chvílích nacházíme v souladu s naším okolím do té míry, že společné rozpoložení nám už brání rozeznat jeho počátek, zda začalo v nás nebo v ostatních. Někdy dokonce podléháme přesvědčení, které se nám jeví jako čistě osobní, že čerpáme z úvah, se kterými jsme se setkali v novinách a knihách nebo prostě v rozhovorech. Tyto úvahy odpovídají našemu způsobu vidění do takové míry, že by nás překvapilo, kdybychom náhle zjistili, že vůbec nejsme jejich autory. „To už mě taky napadlo,“ říkáme si a neuvědomujeme si přitom, že se z nás line ozvěna. Vypravěčské umění zřejmě spočívá právě ve schopnosti vzbudit v posluchačích iluzi, že přesvědčení a pocity, které v nich rozdmýchává, vycházejí pouze z nich a nebyly jim vniknuty zvnějšku, že se zrodily v nich samých a vypravěč pouze uhodl, co se v skrytu jejich mysli právě líhlo a on tomu pouze propůjčil svůj hlas. Ať tak či onak, každá sociální skupina usiluje u svých členů vytvořit a uchovat právě takové přesvědčení. Kolik lidí je natolik kritických, aby rozeznali přítomnost jiných ve svém myšlení a přiznali si, že k němu často ničím nepřispěli? Občas si rozšiřujeme okruh našich známostí nebo si četbou rozšiřujeme obzory a následně si přičítáme zásluhy za to, jak nám umožňuje vidět a smířovat od-

lišné aspekty problémů a věcí. Přesto i v těchto případech dochází k tomu, že promíchání našich názorů a komplexnost našich citů a náklonností je vyústěním náhodných událostí, které nás spojily s různými, někdy i protikladnými skupinami. Náš podíl na způsobu vidění je přesto závislý na kolísavé intenzitě vlivů, které tyto skupiny nezávisle na nás vyvíjejí. V každém ohledu platí, že čím méně vzdorujeme vnějším podnětům, tím více jsme přesvědčeni o nezávislosti našeho myšlení a citění.³⁹ Většina sociálních vlivů, kterým nejčastěji podléháme, zůstává z tohoto důvodu před námi skryta.⁴⁰ Tím spíše je tomu tak v případě, a možná právě v takovém případě, kdy se v místě střetu více proudů myšlení v naší mysli vytvoří řada komplexních stavů, i když bychom v nich rádi viděli jedinečnou osobní zkušenost. Jako muž na cestách, jenž náhle podléhá vlivům prostředí neznámých jeho spolucestujícím. Nebo dítě, které se shodou okolností ocitne v situaci, která neodpovídá jeho věku a vystavuje ho citům a obavám dospělého. Anebo při změně adresy, zaměstnání nebo rodinného prostředí ve chvíli, kdy pouta s bývalými skupinami nejsou stále zprerhána. Z důvodů jejich četnosti a provázanosti se sociální vlivy v takových případech komplikují. Těžko se nám pak rozplétají a naše schopnost je rozlišit je ztížená. Na jednotlivá prostředí nahlížíme ve světle těch ostatních a zároveň sobě vlastním způsobem, čímž si vytváříme pocit, že daným prostředím odoláváme. Tento konflikt nebo tato kombinace vlivů by se měly ještě zřetelněji vyjevit, jenže jejich spojení vzbuzuje pocit, že jsme na každém z vlivů nezávislí. V první řadě je to novost situace, v níž se ocitáme, která zahltní individuální myšlení. Taková událost se jako clona vloží mezi individuální myšlení a různá kolektivní myšlení, na jejichž průsečíku situace vznikla. Pokud vůbec mezi účastníky může někdo této události plně porozumět, pak to mohu být jedině já. V tomto

³⁹ (V28) že je výsledkem našeho přičinění.

⁴⁰ (V29) Ať už v danou chvíli, nebo později ve vzpomínkách.

smyslu mi tato událost náleží a od chvíle, kdy k ní dojde, mám sklon ji vysvětlit jediné a pouze ve vztahu k sobě. Nejvýš jsem ochoten připustit, že okolnosti, tedy onen střet různých prostředí, zavadaly příčinu ke vzniku pocitu, který už jsem měl v duši, že umožnily vznik události, která mi už byla dána osudem. A jestliže ostatní tuto událost nevnímali a nepodíleli se jakýmkoliv způsobem na jejím vzniku (alespoň tak si to představuji), když se později znovu objeví v mých vzpomínkách, nemám po ruce jiný způsob, jak si vysvětlit tento její návrat než tak, že se nějakým způsobem uchovala v mé mysli. Tak tomu ale není. Vzpomínky, které se nám jeví jako čistě individuální, které jsou známy pouze nám a které jsme schopni znovu objevit pouze my, se odlišují vyšší mírou komplexnosti podmínek nutných pro jejich oživení. To je však pouze kvantitativní rozdíl.

Někdy se omezujeme na poznání, že naše minulost sestává ze dvou typů elementů: z těch, které jsme schopni si připomenout podle libosti, a z těch, které se naopak vzpírají našemu volání,⁴¹ takže když po nich pátráme v minulosti, neustále narážíme na nějaké překážky. O těch prvních ve skutečnosti můžeme říci, že náležejí oblasti společného v tom smyslu, že pokud je nám něco tak důvěrně známé nebo lehce dostupné, musí takovým být i pro ostatní. Myšlenky, které si vybavujeme nejsnadněji, ať už se týkají sebeosobnějších a dílčích věcí, jsou zároveň myšlenky, které o nás chovají ostatní. Stejně tak nejčerstvější události z našeho života zanechávají stopy v paměti skupin nám nejbližších. Proto jsou skutečnosti a pojmy, které nám činí nejmenší potíže při vzpomínání, součástí společného vě-

⁴¹ (V30) které se zpěčují naší vůli; je také zajímavé si všimnout, že o těch prvních se říká, že patří všem, zatímco o těch druhých, že patří pouze nám. Do jisté míry je to pravda a vzhledem k tomu, že rozdíl mezi jedněmi a druhými je kvantitativního rázu, bylo by vhodnější připustit, že první jsou závislé na skupině (jedné nebo i více), se kterou jsme v těsném a důvěrném kontaktu a tím pádem se můžeme v každém okamžiku a (vlastně)

domí, přinejmenším v jednom nebo i několika prostředích. Tyto vzpomínky můžeme proto charakterizovat jako ty, které „patří všem“. Hlavní důvod, proč si na ně můžeme za každých okolností a podle vůle vzpomenout, spočívá právě v jistotě, že se můžeme opřít o vzpomínky ostatních. O těch druhých, na které si nedokážeme sami od sebe vzpomenout, naopak říkáme, že patří pouze nám, protože o nich ani nikdo jiný nemůže vědět. Ať už to zní sebeparadoxněji a sebezvláštěji, nejhůře vybavitelné vzpomínky jsou ty, které se týkají pouze nás a které jsou naším nejvlastnějším statkem. Jako by se tím říkalo, že ostatním mohlo něco uniknout jediné za podmínky, že to uniklo nám samým.

Dala by se naše situace přirovnat k situaci člověka, který si schoval klenoty do trezoru, jehož bezpečnostní zámek je tak komplikovaný, že už ho nemůže otevřít, zapomněl kód a může se už spolehnout pouze na to, že mu náhodou vytane na mysli? Existují i jiná, přirozenější a jednodušší vysvětlení. Mezi vzpomínkami, které si vybavíme podle libosti, a těmi, nad kterými už podle všeho nemáme žádnou moc, ve skutečnosti existuje ještě řada možností. Rozdíl mezi tím, za jakých okolností se nám vybaví první nebo druhý typ vzpomínek, se liší pouze podle stupně komplexnosti. První typ vzpomínek je nám nadosah proto, že jsou uchovány ve skupinách, do kterých vstupujeme volně podle svého uvážení. Jsou tak uchovány i v kolektivních myšleních, se kterými jsme neustále v úzkém kontaktu. A to do té míry, že jednotlivé elementy, spjitosti mezi nimi a přechody od jedněch k druhým nám jsou známy. Druhý typ vzpomínek je nám dostupný méně často a hůře, protože skupiny, které nám takové vzpomínky zprostředkovávají, jsou od nás vzdálené a máme s nimi pouze nepravidelný kontakt. Jsou skupiny, které se shromažďují nebo jinak setkávají tak často, že můžeme snadno přecházet z jedné do druhé nebo být zároveň v několika z nich; v případě ostatních skupin jsou jejich vzájemné vztahy omezené a málo zřejmé, takže nemáme ani možnost a ani nás nenapadne pátrat po zahlazených sto-

pách jejich vzájemné komunikace. A právě po těchto cestách, po těchto utajených stezkách, znovu objevujeme vzpomínky, které patří jenom nám, podobně jako cestovatel, který může pokládat pouze za své prameny, skály nebo krajinu, k nimž se lze dostat jen tehdy, sejde-li z cesty a vydá se po méně vyšlapané a neznámé stezce. Náznaky zkratek mezi jednotlivými cestami jsou patrné na obou cestách a jsou známé. Abychom si jich všimli, je třeba jim věnovat pozornost a mít také trochu štěstí. Můžeme kolem nich často procházet bez povšimnutí právě proto, a na to je třeba upozornit, že se nemůžeme spolehnout na upozornění kolemjdoucích. Ti následují jiné cesty a nestarají se o to, kam by je zavedly ty druhé.

Bez obav se můžeme nyní vrátit k příkladům, které jsme uvedli výše. Je vidět, že náznaky nebo elementy osobních vzpomínek, které zdánlivě patří pouze nám, se nacházejí a uchovávají v určitelných sociálních prostředích, jejichž členové jsou schopni je objevit a ukázat nám je v případě, že se jich na to patřičným způsobem zeptáme. Společníci na cestách neznají naše příbuzné a známé, které jsme za sebou zanechali. Přesto dokážou zaznamenat, že s nimi příliš nesplýváme. V některých chvílích pocítili, že jsme v rámci jejich skupiny působili cize. Když se s nimi později setkáme, mohou nám připomenout, že v určité fázi cesty jsme působili nesoustředěně, nebo že jsme vyslovili myšlenku, která odhalovala, že naše myšlení nebylo tak úplně s nimi. Dítě zabloudivší v lese nebo nacházející se dočasně v nebezpečí, které v něm probudilo dospělé cítění, o tom svým rodičům neřeklo. Přesto mohli rodiče zaznamenat, že od dané chvíle už dítě nepůsobil tak bezstarostným dojmem, jako by se nad ním rozprostřel nějaký stín. Když je znovu uvidělo, vyzařovala z něj sice radost, ta už ale nebyla dětská.⁴² Nebo jiný příklad. Přestěhoval jsem se do nového města a obyvatelé mého nového domova o mně zatím nic

⁴² (V31) tato změna chování byla sice dočasná, přesto mohla zanechat lehkou stopu v paměti rodiny

nevědí. Než se na nové prostředí adaptují, určitě velké části z nich neunikne, jak jsem udivený, zvědavý a neznalý. Tyto nepochybně slabé stopy událostí bez velkého významu pro dané prostředí asi nezískají pozornost na dlouhou dobu.⁴³ Přesto část jeho členů si na ně vzpomene nebo by přinejmenším dokázala se na ně rozpomenout, kdybych jim o události vyprávěl, a dal jim tím tudíž příležitost.

Pokud tedy kolektivní paměť čerpá svou sílu a trvání z toho, že se opírá o určitý soubor lidí, jedná se stále o jedince, kteří vzpomínají, a to jako členové skupiny. Z této masy společných vzpomínek, opírajících se jedna o druhou, však nevystupují nutně tytéž vzpomínky každému z členů skupiny. Bez problémů můžeme připustit, že každá individuální paměť představuje způsob vidění kolektivní paměti a že tento způsob se mění v závislosti na místě, které zaujímáme, a zároveň že toto místo se mění podle vztahů, které udržují s ostatními prostředími. Nelze se proto divit, že ze společného nástroje nevyužívají všichni stejnou část. Přesto, pokoušíme-li se porozumět této různosti, vždy opět dospějeme ke kombinaci vlivů, které jsou výhradně sociální povahy.

Některé z těchto kombinací jsou extrémně komplexní. Proto nemůžeme sami ovlivnit jejich znovuobjevení. Je třeba důvěřovat náhodě, čekat, až se v sociálních prostředích, v nichž se pohybujeme, ať už materiálně, nebo v myšlenkách, znovu spojí více vln a rozechvějí záznamový aparát, jímž je naše individuální vědomí, stejným způsobem jako kdysi. Povaha kauzality nicméně zůstává stejná nyní jako tehdy a nemůže tomu ani být jinak. Návaznost vzpomínek, dokonce i těch nejosobnějších, lze vždy vysvětlit změnami způsobenými našimi vztahy s různými kolektivními prostředími; jinými slovy, v konečném důsledku je to podmíněno transformacemi těchto prostředí, jak v rámci každého z nich, tak i jejich celkem.

⁴³ (V32) Stačí, že jsem si je jasně vybavil sám a mohl je tak rozeznat ve chvíli, kdy jsem se jich účastnil nebo se jich účastním

Možná působí dost zvláště, že naše nejosobnější vzpomínky, tedy stavy, které vykazují tak nápadnou a neredukovatelnou jednotu, jsou výsledkem souhry tolika různých a oddělených elementů. Jenže, přinejmenším na úrovni úvah lze tuto jednotu rozložit do multiplicity faktorů. Jinde už jsme řekli, že ve stavu skutečně individuálního vědomí nacházíme celý obsah mysli viděné z určitého pohledu. Ale pod obsahem mysli je třeba vidět všechny elementy, které odhalují její spojení s různými prostředími. Osobní stav tak vždy prozrazuje komplexnost kombinace, která mu dává vzniknout. A co se týká viditelné jednoty, tak tu lze vysvětlit celkem běžnou iluzí. Řada filosofů poukázala na to, že pocit svobody je účinek, který je vyústěním několika kauzalit, které se tímto způsobem protnou.

Domníváme se, že každý z vlivů má svůj protiviliv. To nás pak utvrzuje v přesvědčení, že naše jednání je nezávislé na všech těchto vlivech, protože nikdy nezávisí výhradně na jednom konkrétním vlivu. Nevidíme tudíž, že naše jednání je ve skutečnosti vyústěním všech vlivů dohromady a že je to vždy podřízeno zákonu kauzality. A tak je tomu i v případě vzpomínky, kterou si vybavíme: protože se objeví vlivem několika sérií propletených kolektivních myšlení, a nemůžeme ji tudíž dát do souvislosti s konkrétním kolektivním myšlením, představujeme si, že je na nich nezávislá a její celistvost dáváme do protikladu k četnosti kolektivních myšlení. To je přitom stejné jako se domnívat, že předmět zavěšený na několika propletených nitích visí ve vzduchu,⁴⁴ kde se udržuje vlastní vahou.

(přeložil Yasar Abu Ghosh)

44 (V33) protože na něj nepůsobí žádná přitažlivost

Kapitola třetí

KOLEKTIVNÍ A HISTORICKÁ PAMĚŤ

Ještě jsme si nezvykli hovořit o skupinové paměti, a to ani obrazně. Jako by tato schopnost mohla existovat a přetrvávat pouze v souvislosti s individuálním tělem a mozkiem. Připusťme však, že by se vzpomínky mohly uspořádat dvěma různými způsoby – buď by se soustřeďovaly okolo určité osoby, která na ně pohlíží ze svého hlediska, nebo by byly distribuovány uvnitř společnosti, ať už velké či malé. Pak bychom tedy měli vzpomínky individuální a vzpomínky, dejme tomu, kolektivní.⁴⁵ Jinými slovy, jedinec by se podílel na dvojím druhu vzpomínek. Ale vůči každému z nich by zaujímal jiný, ba přímo opačný postoj. Na jedné straně by se jeho vzpomínky usazovaly v rámci jeho osobnosti či jeho osobního života: i ty, které sdílí s ostatními, by si mohl vybavit pouze z hlediska, které ho zajímá jako někoho, kdo se od ostatních odlišuje.⁴⁶ Na druhé straně by naopak v určitých momentech bylo možné chovat se pouze jako člen skupiny, který se podílí na zpřítomňování a uchovávání neosobních vzpomínek, které zajímají skupinu. I když se tyto dvě paměti často prolínají, i když se osobní paměť – chce-li si ověřit či upřesnit nějaké vzpomínky nebo dokonce zaplnit určité mezery – může opřít o paměť kolektivní, zařadit se do ní nebo s ní dočasně splynout, stále se ubírá vlastní cestou, při níž každý podnět zvnějšku je zpracován a začleněn do její podstaty. Na druhé straně kolektivní paměť individuální pa-

45 (V34) ale (jedny) by se od druhých lišily.

46 (V35) individuální paměť by se oddělovala...